

ÉRTEKEZÉSEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

TIZENKETTEDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PAUER IMRE

OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI NYVATÓ

BUDAPEST.

1903.

3 13602

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

- I. szám. Carlyle Tamás társadalom-politikai rendszere. Székfoglaló értekezés. *Gaál Jenő* 1. tagtól.
- II. > Az ausztriai császári cím fölvételéről. Székfoglaló értekezés. *Nagy Ernő* 1. tagtól.
- III. > Herodotos és Anytos psephismája. *Schwarez Gyula* r. tagtól.
- IV. > Évtizedünk egyenes adóreformjairól. *Ráth Zoltán* 1. tagtól.
- V. > Népszaporodásunk kérdése a XX. század küszöbén. *Ráth Zoltán* 1. tagtól.
- VI. > A rendőrség természete és állása szabad államban. *Concha Győző* r. tagtól.
- VII. > A sociologia sarktétele. *Hegedüs Loránttól.*
- VIII. > Az egyházi házasságkötési jog történelmi alapjai. Székfoglaló értekezés. *Reiner János* 1. tagtól.
- IX. > A társadalomerkölcsi probléma. Székfoglaló értekezés. *Földes Béla* r. tagtól.
- X. > Népesedésünk kútforrásai a mult század első felében. Székfoglaló értekezés. *Thirring Gusztáv* 1. tagtól.

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.
KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.
A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PAUER IMRE

OSZTÁLYTITKÁR.

XII. KÖTET. 1. SZÁM.

CARLYLE TAMÁS
TÁRSADALOM-POLITIKAI RENDSZERE.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

DR. GAAL JENŐ

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a Magyar Tud. Akadémia II. osztályának 1896. decz. 7-iki ülésén.)

Ára 75 kr.

BUDAPEST.

1897.

É R T E K E Z É S E K

A T Á R S A D A L M I T U D O M Á N Y O K K Ö R É B Ő L.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám. Az uzsora törvényekről. *Szinováczy Györgytől.* 1867. 17 l. Ára 10 kr. — II. Szám. A magyar mezőgazdaság. *Keleti Károlytól.* 1867. 19. l. 10 kr. — III. Szám. A nemzet szellemi élete a párisi kiállításon. *Dr. Konek Sándortól.* 1868. 42 l. 20 kr. — IV. Szám. A magyar Korona országainak legujabb népesedési mozgalmái. *Dr. Konek Sándortól.* 1868. 52 l. 20 kr. — V. Szám. Jogtudomány s nemzetgazdaságtan. *Kautz Gyulától.* 1868. 38 l. 20 kr. — VI. Szám. A statisztika hivatalos és tudományos művelése. *Keleti Károlytól.* 1868. 41 l. 20 kr. — VII. Szám. A római jog s az ujabbkori jogfejlődés. *Pulszky Ágostontól.* 1869. 27 l. 10 kr. — VIII. Szám. Gaius. *Rentmeister Antaltól.* 1869. 116 l. 30 kr. — IX. Szám. Zádor György magyar akadémiai tag emlékezete. *Tóth Lőrincztől.* 1869. 26 l. 20 kr. — X. Szám. A törvénykezés reformja. *Ókröss Bálinttól.* 1869. 18 l. 20 kr. — XI. Szám. A büntetés rendszerről általában, különösen a halálbüntetésről Poroszországban. *Csatskó Imrétől.* 1870. 26 l. 20 kr. — XII. Szám. A bírósági szervezet, különösen a bíróságok megalakulása. *Baintner Jánostól.* 1870. 37 l. 20 kr.

Második kötet. 1870—1874.

I. Szám. A fogyasztási egyletek. *Dr. Vécsey Tamástól.* 1870. 59 l. 20 kr. — II. Szám. Az emberi öntudat jelen fokáról. *Dr. Barsi Józseftől.* 1870. 27 l. 10 kr. — III. Szám. Kassa város parkettkészítése a XV. század kezdetén. *Wenzel Gusztávtól.* 1870. 43 l. 10 kr. — IV. Szám. Emlékbeszéd Császár Ferencz tiszteleti tag fölött. *Dr. Suhayda Jánostól.* 1871. 12 l. 10 kr. — V. Szám. Szemle a magyar jogászygyűlések munkássága s eredményei felett. *Tóth Lőrincztől.* 1872. 88 l. 30 kr. — VI. Szám. Modern alkotmányos monarchiai intézmények. *Ladányi Gedeontól.* 1873. 28 l. 10 kr. — VII. Szám. Emlékbeszéd Rau Károly Henrik felett. *Kautz Gyulától.* 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. Szám. A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. *Hajnik Imrétől.* 1873. 18 l. 10 kr. — IX. Szám. A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból. *Dr. Matlekovits Sándortól.* 1873. 32 l. 10 kr. — X. Szám. Mezőgazdasági statisztika a nemzetközi kongresszusokon. *Keleti Károlytól.* 1874. 32 l. 10 kr. — XI. Szám. A székely kérdés. *Galgóczy Károlytól.* 1874. 24 l. 10 kr. — XII. Szám. Az emberi élettartam és a halandóság kiszámításáról. 4 graphicus rajzzal. *Kőrösi Józseftől.* 1874. 52 l. 30 kr.

Harmadik kötet. 1875.

I. Szám. A kényszer-egység a csődeljárásban. *Apáthy Istvántól.* 1875. 25 l. 18 kr. — II. Szám. Quetelet emlékezete. *Keleti Károlytól.* 1875. 24 l. 10 kr. — III. Szám. Magyarország népesedési mozgalma 1864—1873-ban és a cholera. *Keleti Károlytól.* 1875. 56 l. 40 kr. — IV. Szám. Ujabb adataink Magyarország bűnvádi statistikájából. *Konek Sándortól.* 1875. 55 l. 35 kr. — V. Szám. A statisztika és a nemzetgazdaságtan közti viszony a mai korban. *Konek Sándortól.* 1875. 26 l. 15 kr. — VI. Szám. Emlékbeszéd Szigethi Warga János l. tag felett. *Galgóczy Károlytól.* 1875. 23 l. 15 kr. — VII. Szám. Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. *Dr. Weszelowszky Károlytól.* 70 kr. — VIII. Szám. Visszapillantás az előbbi m. k. curiának 1724—1769-ki működésére. *Wenzel Gusztávtól.* 80 kr. — IX. Szám. Emlékbeszéd Csacsckó Imre l. tag fölött. *Pauler Tivadartól.* 10 kr.

Negyedik kötet. 1876.

I. Szám. Visszapillantás közigazdaságunk egy negyed századára. *Keleti Károlytól.* 20 kr. — II. Szám. Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog. *Wenzel Gusztávtól.* 25 kr. — VIII. Szám. A szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság rendszere a polgári törvénykezésben magyar szempontból. *Tóth Lőrincztől.* 40 kr. — IV. Szám. Emlékbeszéd hodosi és kizidiai br. Sina Simon felett. *Tóth Lőrincztől.* 20 kr. — V. Szám. Az országos jog és a particularis jogok

CARLYLE TAMÁS

TÁRSADALOM-POLITIKAI RENDSZERE.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

*

DR. GAAL JENŐ

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a Magyar Tud. Akadémia II. osztályának 1896. decz. 7-iki ülésén.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1897.

Carlyle Tamás társadalom-politikai rendszere.

I.

A társadalom haladása szerves processus, melynél annak közreműködése a legfontosabb mozzanat. Ezt a közreműködést azonban elő kell idézni és a kik a társadalom életműködését helyes irányba terelni s abban fokozni képesek, voltakép csak azok vezéreink. A legnagyobb kitüntetés, mely embert érhet, a hálás tisztelet embertársai részéről, első sorban az ily férfiakat illeti meg. Valóban nagy dolgot csak maga a nemzet és a nemzetek egyeteme, az emberiség vihet keresztül. Azok megalkotásaért az érdem nem lehet egyeseké. Nincs nemes, nagy, szép, vagy hasznos eszme, mely a névtelen hősök hosszú sorozata és a tömegek támogatása nélkül megvalósulhatott volna valaha. A nyelv, melyet beszélünk, a jog, mely társas viszonyainkat szabályozza, a tudomány és művészet, mely elviselhetővé és kellemesebbé teszi életünket, a vallás, mely kétségben hanykódó lelkünk békéjét adja vissza, a gazdaság, mely összes szükségaink tervszerű kielégítésének rendszere, az érvényesülni törekvő emberi szellem alkotásai, melyekben a megszámlálhatlan évezredek óta létezett összes nemzedékek résztvettek. Két idegen gondolat egy harmadikat szül, mely, gróf Széchenyi István mondása szerint,¹ oly viszonyban van az előbbiekhöz, mint a gyermek szüleihez. Hasonlít, sokszor azonban nem is hasonlít ezekhez. Belőlök keletkezett, de velők még sem azonos és ismét további képződmények

¹ Hitel, 37. l.

szülője lehet. Az az érdem mindazáltal megilletheti az egyest is, hogy újabb és újabb eszmék keletkezését idézi elő valamely irányban. Oly gondolatai lehetnek, melyek az általános szükségletnek felelven meg, a közfigyelmet felkeltik s az eszmék tovább fűzésére, ezek során pedig a felfogás és az elhatározás megváltoztatására kényszerítenek egyeseket, a kik példája később számosakat von maga után. Az eszme-áramlatból tettekben nyilvánuló mozgalom keletkezik, mely a társadalom képét többé-kevésbé módosítja, vagy talán éppen teljes átalakuláson viszi keresztül, ami ismét új fejlemények beláthatlan sorának képezi indító okát.

Jól mondja Emerson,¹ hogy minden igaz eszme, mint a folyam, maga vájja és szélesbíti ki a saját medrét. Szerez magának fogékony sziveket, azokat benső táplálékkal látja el, megteremti terjeszkedésének alkalmait és harci fegyvereit s apostolokat biztosít magának, a kik azt diadalra juttatják. Az ember, aki a gondolatok birodalmában a maga helyén van, alkotó, termékeny és befolyásos, mert a saját akaratával seregeket tölthet meg, melyek azt tényleg megvalósítják.

Nincs nagyobb támogatás, mint ha embertársainknak hasznos gondolatot adunk és nemes érzelmeket keltünk bennök. Minden más segítség csak látszólagos. Valóban jó csak a szellemi és az erkölcsi erő. Belőled indul ki és nekem használ, akire soha sem gondoltál. Említeni sem hallhatjuk valamely egyén bármely személyes jelességét, vagy valamely nagy és hatalmas tulajdonságát anélkül, hogy azok birásának vagy utánzásának vágya ne lepne meg bennünket is, mert minden, amit ember tehet, versenyre hívja fel a többieket. És különösen a jó emberek igazlelkűsége tartja fenn a világot, az élet általuk nyer célt és értelmet. Ha e mellett a jó ember lángelmével is bír, melynél fogva az érzékek feletti régiók természetvizsgálójává lesz, s azokról térképet állít össze, melyen a haladás iránya biztos kézzel van megjelölve, a legnagyobb hatással lehet kortársaira és az utókorra egyaránt, mert népének főpapja, aki az igazságot előmozdítván, békéjét adja vissza és annak legmagasb értelmében volt fejedelme,

¹ Representativ men. Bevezetés.

aki új felfogást teremt és annak alapján új társadalmi alkotmányt ad nemzetének.

Az ilyen ember a természet legnagyobb és, megfejtve, a leghasznosabb titkának feltárása által megbecsülhetetlen szolgálatot tesz fájának, miután azt természetes helyzetével és saját magával ismerteti meg, és archimedesi pontot teremt számára, melynek segítségével a tévedések egész világát lesz képes sarkaiból kiemelni. De hogy a való embert láthassuk, magunknak is igazaknak kell lennünk, s csak az képes őt felfedezni és másokkal megismertetni, aki az igazságnak tud élni minden körülmények közt.

Ilyen férfiú volt Carlyle Tamás. Ő reá szintén alkalmazható az, a mit Clarendon Falklandról mondott, aki szerinte oly makacs tisztelője volt az igazságnak, hogy képesebb lett volna valamely nagyon kifogásolható gonosz tettet elkövetni, mint az általa netán véghezvittet eltagadni.

Megtestesülése volt az igazmondásnak s szavahihetőségnek, és semmi sem ellenkezett jobban természetével, mint hogy gondolatai, szavai és tettei között különbséget engedjen támadni. Mindazt, amit írt vagy mondott, magasb rendű kötelességteljesítésnek tekintette, azért a legnagyobb áldozatokra volt hajlandó és képes, csak hogy egy betűt se kelljen papírra tennie, ami nem legmélyebb meggyőződését fejezte ki.

Már a légkör is, melyben született és nevelkedett, arra praedestinálta őt, hogy a mély meggyőződés embere legyen. Skóciában a protestánsok sokkal intransigensebbek voltak, mint bárhol széles e világon.¹ A puritánok hitökért éltek-haltak. Az edinburgi temetőben van egy emlékszobor, melynek felirata szerint 1661. évi május 27-étől kezdve, midőn a nemes Argyll őrgrófot lefejezték, 1688. évi február 17-dikéig midőn James Renwich kiszenvedett, egy vagy más alakban ugyanazon szent ügyért tizennyolczezren, mindnyájan Jézus Krisztus vértanui, gyilkoltattak meg.

Az a tájék, ahol Carlyle családja, mely hajdan Angliából származott át Skótországba, századok óta lakott, képezte

¹ James Anthony Froude. Thomas Carlyle (Életrajza 41 éves koráig) I. 1., 2. fejj.

e rémtettek színhelyét, és ő még észlelhette, hogy a nép vértanuit később is miként tiszteli. Sőt az ő atyái is, akik a puritánok egyik szigorúbb felekezetéhez, a »burgherek«-hez, tartoztak, vallásos meggyőződésük miatt sokat szenvedtek. A csontos, szikár, de izmos és rendkívül szívós, kitartó népfaj ivadékaik rendszeren nem lettek hűtlenné nemzeti és családi hagyományaikhoz. Hibáik leginkább erényeik túlzásában állottak, de ha az élet súrlódásai ezekből le is koptatnak valamit, annyi erkölcsi alaptörékjük még mindig marad, amennyi sikerüket a legnehezebb körülmények közt is biztosítani képes. Az angolok azt állítják, hogy Skóciában az emberek nem nevetnek. Pedig a skótban a zord és sokszor nem tetszetős külső alatt mély kedély lakik. Nehézkesnek tűnik fel, pedig igen gyakran rendkívül gyors felfogása van. Szervezete erős mint a gránit, és vasizmokkal bíró lábai óvatosan haladnak a földön, melyet lépteivel előbb kipróbálni látszik. Szolid tulajdonságai nem mindig kellemesek, de ezzel könnyen kibékülhetünk, ha alkalmunk van tapasztalni, hogy minden álságot halálosan gyűlöl. Angliában és Amerikában az élet minden terén az első helyeket foglalják el és pedig a kormányzat, a tudomány és az üzletek mezején egyaránt. Vallásosságát azonban a skót rendszerint nem vetkezi le, hanem késő vénségeig, melyet aránylag igen sokan érnek el közülök, egész bensőséggel és őszintén adja át magát neki s kevés felvilágosult nép van, melynek hitét oly nehéz volna megrendíteni. Ebből a fajból származott Carlyle Tamás.

Azon hivatás szempontjából, melyet a magáénak vallott, szerencsésebb viszonyok közt nem nőhetett volna fel. A legnagyobb nevek ifju korában a John Knoxé, az Oliver Cromwellé és a Luther Mártoné voltak. Bölcsőjét és ifjukorának ábrándjait ezek szelleme lebegte körül. Atyja régi nemes családból származott, a vallásos küzdelmek alatt talán nem is nagy vagyonát elvesztette, előjogait pedig nem gyakorolván, azok lassanként feledékenységbe mentek. De a nemes eredet tudata élt a Carlyle-okban és bármily szegény sorsra jutottak is, mindig szemök előtt tartották, hogy őseikhez méltatlan tettet elkövetniök nem szabad. Atyját, aki földmivelő és kőműves volt, úgy írja le Carlyle, mint nagyon eszes, vallásos és

komoly embert, akinek ridegsége azonban gyermekeinek igaz sajnálatára nem engedte, hogy tiszteletteljes szeretetök egész melegével közelíthessenek hozzája, pedig egyenes lelkének minden merevsége mellett őszinte ájtatosság és mély érzés lakott benne. »Soha életemben jelentékenyebb embert nem láttam nála.« Ez volt nagy fiának a későbbi korban is ítélete róla.

Anyjáról mint szintén, habár némileg más fajta, nemes családból eredettről emlékezett meg, mert hiszen ennek ősei mind a jámborok, igazságosak és bölcssek nemzettségéhez tartoztak. Egyszerűen nevelt asszony volt, aki irni csak később s csupán azért tanult meg, hogy tudományosan képzett fiaival levelezhessen. De Carlyle ismételve mondja naplóiban, hogy tíz más anyáért nem cserélte volna be az övét, mert oly igazán hívő és bölcs asszony volt, aki életének minden mozzanatát a gondviselés és a természet legmagasb parancsaihoz híven rendezte be.

Miután Carlyle tanításainak egész földi pályáján hívebb követője nem volt mint ő maga, miután egész valójával tanúságot tett azokról s hűtlen egy lépésével sem lett irántuk soha, az ő életrajza nélkül hiányos volna a kép, melyet társadalom-bölcséleti felfogásáról adni lehetne. Csak annak világánál ítélhető meg az a mélység és őszinteség, mely tanításait jellemzi, s csak életpályája külső adatainak ismerete mellett vagyunk képesek őt és társadalom-politikai rendszerét kellőleg méltányolni. Roppant erős lelki küzdelmek útján jutott meggyőződéséhez s annak méltó és hitelt érdemlő kifejezhetéseért folytonos nehéz küzdelemmé tette egész hosszú életét. Egy teljes ember áll előttiünk Carlyleban, a minőnek ő az egészséges társadalom alapsejtjét, az egyént, látni kívánta. Megérdemli tehát ő és az a becses tanulság, melyet földi pályafutása nyújt, hogy rendszerének ismertetése előtt kissé bővebben foglalkozzam vele.

II.

Carlyle Tamás Ecclephochanban, Dumfriesshire egy kis községében, született 1795. évi december hó 4-én.¹ Alapneve-

¹ Froude: Carlyle's early life. I. kötet. 8. lap.

lésének befejezte után eleinte papnak akarták nevelni, ami családja vallásos hajlamainak és izlésének a legjobban felelt volna meg. De csakhamar éreznie kellett, hogy kutató és nyugtalan szellemét az egyházi szűk keret nagyon feszélyezte volna. Tizennégy éves korában gyalog hagyta el szülőfaluját, s Edinburgba ment, hogy a skót egyetemi szegény tanulók szenvedéseinek éveit letöltse. Erős kételyei támadtak már ekkor és azért a theologiai karból csakhamar átment a jogiba. Egyetemi tanulmányainak befejezte után egy matematikai pályanyertes munkájával a vidéken e szakból tanítói állást kapván, elhagyta a skót fővárost. E minőségben különböző helyeken évekig foglalkozott, egyuttal e téren némi irodalmi tevékenységet is fejtván ki. Bölcselkedő természetét azonban valamint a theologia, úgy a jog és később a matematika sem elégítette ki. A tanításban sem talált nagy örömet. Legnagyobb szenvedélye a tanulás volt. Erős agya képessé tette őt arra, hogy minden nap egy kötetet olvasson át és annak tartalmát bámulatos híven emlékezetébe vesse. Csakhamar igen széles körű és bő ismeretekre tett szert, melyek azonban lelkének nyugalomát egyelőre teljesen feldúlták. A szülői házba visszatérve nagy fájdalommal tapasztalta, hogy a hit, mely ott honolt és mely oly boldoggá tette annak egyszerű, de okos lakóit, őt többé már nem elégíti ki. Kételyei merőben skeptikussá tették.¹ A tépelődések karmai közül nem tudott menekülni és bárhova ment, őszinte és épp azért emésztő benső harcát mindenüvé magával vitte. Kereste a lét titkát. Az élet céljáról, a saját feladatairól és cselekvésének természetes, helyes irányáról nem tudott magának felvilágosítást szerezni sehol sem. E tusakodása következtében rendkívül idegessé lett, ami főleg levertségben és ideges gyomorfájdalmakban nyilvánult, melyek néha annyira gyötörték, hogy már az öngyilkosság gondolatával is foglalkozott.² Mint Faust, ő is kereste az emberi boldogság biztos útját és nagyon sokáig nem találta meg. Régi vallásos meggyőződése mélyebb tanulmányainak hatása alatt eltűnt, korának haszonelvi felfogásával pedig,

¹ Froude: Carlyle's early life. I. kötet. 67. lap.

² U. o. 95. lap.

melyet Bentham Jeromos hozott rendszerbe, sehogy sem tudott egyetérteni. Idősb korában is borzadva gondolt vissza azon időszakra, midőn ily formán a kétely martaléka lett. Sartor Resartus című művében, mely első nagyobb eredeti és önálló dolgozata, minderről megragadó képet fest és annak elolvasása után belátjuk, hogy igaza volt, midőn Dantéval magára vonatkozólag mondta: lássátok az embert, aki már a pokolban is járt.¹ ² Élénk képzelme mellett valóságos látományai voltak, melyek egyikének izgalmai közt az őt mindenféle kecsegtetéssel hatalmába keríteni igyekvő ördögnek formaszerint kiadta az útját. Belső harcának két körülmény adott kedvező fordulatot, az egyik kedélyét némileg megnyugtatta, a másik pedig előmozdította, hogy végleges, szilárd eredményre juthasson, melyre azután törhetlen hűséggel szentül tartot meggyőződését és altruisticus világnézetét alapította.

Nem szívesen barátkozott és másokhoz állandó viszonyba igen nehezen lépett. Kivételt tett azonban néhány emberrel, a kikhez azután állandóan ragaszkodott. Ilyen barátja volt egy Irving nevű lelkész, akivel az egyetemi évek alatt ismerkedett meg és aki neki mennyiségtani állását, később pedig nejét is szerezte.³ Ennek társaságában az edinburgi Leith-walkon sétálva panaszkolta el már csaknem tűrhetlenné vált állapotát. És e lelkésznek sikerült egy ügyes fordulattal bizonyítani neki, hogy ő épp oly hívő, mint azelőtt volt, csak hogy hitének nyilvánulási formái, a ruha, melybe legbecsesb gondolatait öltözteti, változtak meg. Innen nyerte az előbb idézett munkája is címét, mert a Sartor Resartusban egy német egyetemi tanár a ruha bölcsészetről írt állítólagos művének ismertetése során ecseteli a lét és az emberi magasb rendeltetésre vonatkozó eszmék kifejezésének változó alakjait, és azt, hogy ezen ruhák változtatása már csak az egyesnek is, ha az őszinte és igaz meggyőződés embere, mennyi fájdalmat okoz.⁴

¹ Sartor Resartus IV. és VII. fejezet.

² Heroes, heroworship stb. 85. (*Ecco l' uomo ch'è stato all' Inferno.*)

³ Froude idézett munkája 153. l.

⁴ Sartor Resartus. 56., 57. ll.

A másik körülmény, mely életében forduló pontot képezett, az, hogy Goethének munkáival ismerkedett meg. Ezekben ugyanazon lelki tusa leírását olvashatta, melynek ő is oly sokáig áldozata volt. Midőn Wilhelm Meisterban azt látta, hogy nincs a boldogságnak vényje, recipéje, mely szerint az egész életen át szerencséseknek érezhetnők magunkat és hogy, ha a boldogság után futunk, azt bizonyosan nem találjuk meg, ellenben az igen sok esetben önként megjön, ha természetes kötelességeinket hiven és odaadással teljesítjük, akkor vette észre, hogy az övéhez hasonló lelki baja másnak is van, s hogy ennek orvoslása hatalmunkban áll, ha az önálló és legsajátabb utainkról való lemondással, a társadalom rendjébe, adott viszonyainkhoz képest, önként és szívesen beilleszkedünk.¹

Ez a két körülmény teljesen kicserélte Carlylet. Erősen kezdett újra hinni, csakhogy az ő magas műveltségének megfelelő alakban. Megtalálta élete súlypontját, megtalálta annak természetes irányát és boldognak érezte magát, hogy felfedezvén létének feladatát, összes testi és szellemi erejét annak szentelhette. Érezte, hogy e lelki egyensúlylyal minő kincs birtokába jutott. Ellenállhatlan vágy hatotta át, hogy annak jótéteményeiben másokat is részesítsen. Belátta, hogy erre reménye csak akkor lehet, ha ezt hivatásává teszi, melynek betölthetéseért semmiféle áldozatot nem tarthat nagynak. És csakugyan igen nagy áldozatot kellett e végből hoznia. Mert szegény volt, a kit körülményei rendszeres szellemi foglalkozásra utaltak. Megélhetését csak ilyen biztosíthatta. De a biztos megélhetés némi alkalmazkodást tételez fel, erre azonban az ő eszményi felfogása magas hivatásáról, függetlenségre teremtett jelleme, az igazság határtalan szeretete, melynek teljes és cziczomázatlan ki nem mondása által hűtlenséget vélt elkövetni, teljesen képtelenné tették őt. Érezte magában az erőt, hogy a közfelfogásnak tett minden engedmény nélkül is keresztül fogja magát törni. A vallásos nevelés és ifjú korának szűkös viszonyai a lemondást könnyebbnek tűntették fel előtte, mint a minőnek az tényleg bizonyult. Emellett

¹ Froude: Thomas Carlyle. I. 415. l.

szerencsés volt, hogy Miss Jane Welshben oly élettársat kapott, aki szellemi fensőbbtségét nemcsak felfogta és tisztelte, de annak ereje- és érvényesülésében feltétlenül bízott is, habár szerencséjét, mint a következmények megmutatták, talán kissé túl is becsülte. Eleinte Irvinghez óhajtott volna férjhez menni, aki őt csakugyan szerette is, de aki kénytelen volt róla lemondani, mivel egy meggondolatlan pillanatában egy lelkész leányával jegyezte el magát, aki nem volt hajlandó e köteleket felbontani. Carlyle-lal Irving hozta Jane Welsht össze. De sokáig tartott, míg az egyáltalán nem vonzó modorú és külsejű író, aki biztos állással nem bírt, sőt nem is akart bírni, eszével és bámulatos jellemével őt meghódította, és anyjának ellenzése daczára elhatározta, hogy az életet annak minden viszontagságaival együtt megosztja vele.¹ Apai kis örökségének haszonélvezetéről édesanyja részére lemondván, úgy ment férjhez Carlyle-hoz, hogy háztartásuk összes költségeinek fedezése tekintetében ennek irodalmi keresményére voltak utalva. Csak olyan nő mellett, minő az ő felesége volt valósíthatta meg élettervét, mert az semmivel sem volt kevésbé puritán felfogású, mint maga Carlyle. Származása folytán vérségi összeköttetésben állott Knox Jánossal, akinek leánya egy Welsh nevű lelkészhez ment nőül. Midőn ezt Jakab király meghallotta, így kiáltott fel: »Knox és Welsh, ilyen párt az ördög még nem hozott össze.« A fiatal Welshné, rögtön készen volt a felelettel, mondván, hogy annak tanácsát nem is kérték ki. A dacznak és önérzetnek ez a szelleme, hatotta át az egész családot egész Jane Welshig, aki e mellett igen eszes és nagyon szép nő is volt. Némi csalódásban élt mert voltakép azt hitte, hogy Carlylenek csak mutatnia kell a világ előtt magát és sikere biztos lesz. Még mielőtt meg-nősült volna, Carlylet már is anyagi gondok nyomták. Fordításai nehezen keltek, később, bármily kitűnő munka volt. Schillerről írt nagyobb tanulmánya sem részesült elég figyelemben. A szellem, melyet a német irodalommal való alaposabb foglalkozás révén magába felvett, nem ízlett az angoloknak. Irályának különös volta pedig szintén nagyon megne-

¹ Froude: M. Carlyle I. kötet 360—380. ll.

hezítette azt, hogy olvasói szélesebb körben legyenek. Már ekkor kénytelen volt a drágább londoni tartózkodást egy vidéki skót tanyával felcserélni, amelyet, hogy csendben dolgozhassék, kibérelt. De itt nem volt maradása, mert a tulajdonossal nem tudtak kijönni. Hanem azért midőn 1826-ban megnősült, csak rövid ideig tartózkodhatott Edinburg egyik tengerparti külvárosában, mert az élet sokba került, ő pedig csak keveset tudott tollával keresni. Csakhamar nejének Craigenputtoch nevű kis birtokára kellett visszavonulniok, de ott csak a lakás állott rendelkezésükre.¹ Itt teljes hat évig oly magányban éltek, hogy vendéget hónapokig nem láttak és ha rokonaikat maguk nem mentek meglátogatni, emberrel is alig találkoztak, mivel a legközelebbi parasztszomszéd is két mérföldnyire lakott tőlük. A finom műveltségű fiatal asszonynak a legközségesebb házi dolgokat is magának kellett végezni, mert valamire való cselédet azon a vidéken és efféle magány számára nem kapott. Nehezen adta reá fejét, hogy így elvonuljanak a világtól, de férjének, aki sem hivatalnok, sem szerződttetett hirlapi munkatárs, sem tanító nem akart lenni, hanem kizárólag mint szabad író kívánt függetlenül élni, meghozta ez áldozatot. Carlyle emellett még szüleit és John nevű orvosnövendék fivérét is segélyezni kívánta. Ily körülmények közt igen össze kellett húzódnio. Volt idő, midőn munkaerején kívül néhány font képezte mindazt, amit vagyónának nevezhetett a teljesen bizonytalan jövővel és a dolog természete szerint mégis mindig fokozódó anyagi szükségekkel szemben. Egyik tanulmányt a másik után írta, de minél jobban kidomborodott egyénisége, a korábban bőkezűbbé válni kezdő kiadók annál tartózkodóbbak lőnek.²

A Sartor Resartus a Fraser Magazinejában darabonként jelent meg, de azt igen rosszul fogadták, minek következményei közelinek tüntették fel a veszélyt, hogy az írói pályával szakítania kellend. Ekkor már oly állapotban volt, hogy valamely biztos állást is elfogadott volna. Egy tanári állásra pályázott is, de azt nem kapta meg, sőt egy tekintélyes

¹ Froude: Carlyle's early life II. 49. lap.

² U. o. II. 65. lap.

Kiadója, a kinek támogatását kérte levélben, csaknem durván utasította el kérelmével. Az a gondolat is megfordult agyában, hogy Amerikába vándorol ki, különösen miután Emerson, értekezéseinek olvasása által indíttatva, a világtól elzárt magányában felkereste és ismételve biztatta őt, hogy eleinte legalább felolvasások tartása végett menjen át.

Látván, hogy így életét tovább nem folytathatja, a Sartor Resartus számára Londonba nejével kiadót ment keresni, de ott ekkor még minden irodalmi munkássága daczára oly idegen volt, hogy napokig nem tudott mással mint nejével egyetlen szót sem váltani.

Még nőtlen korában tett néhány rövid utazást a külföldön. Egyes hajóskapitányok szivességből elvitték Franciaország partjaira, sőt egy alkalommal két heti tartózkodásra sikerült Párisba is ellátogatnia. Már ekkor fogamzott meg benne a gondolat, hogy felfogásának helyességét, amely szerint az ember csak mint őszintén társas lény lehet boldog, s hogy az individualistikus és utilitarius világnézet bomlásra vezet, a nagy világtörténeti tények fényénél fogja igazolni. A lezajlott nagy forradalom rémes képei még élénken éltek az akkori nemzedék emlékezetében. Azt ő a természetes utjáról letért francia nemzet büntetésének fogta fel mindig.¹ Így tehát történetének megírása nemcsak írói pályáját biztosíthatta, hanem alapfelfogását is, melynek érvényesítését tűzte ki élete céljául, teljesen kidomborítani mutatkozott alkalmasnak. Az ily munkának megírása azonban a vidéken lehetetlen volt. Hiszen ott még a társadalom-politikai tanulmányaihoz szükséges anyagot sem gyűjthette össze. A chartisták mozgalma már nagy hullámokat vetett és ő szívesen látogatta volna meg annak színhelyét. De oly szűk anyagi viszonyok közt élt, hogy ezt sem tehette. Mindez végre arra az elhatározásra birta őt, hogy 1834-ben február havában London Chelsea városrészébe költözött, amelynek Cheyne Row nevű utcájában aztán haláláig lakott.

A francia forradalom történetét akarta megírni, s mint naplójában mondja, annak sikerétől függött győzelme vagy

¹ Froude: Carlyle's life in London I. 13. l.

halála. Elhagyatottságában remegett a gondolattól, hogy teljesen koldusbotra fog jutni, mert a multak tapasztalatai után még ezt is előbbre tette az álláskeresésnél. Az irodalmi pálya ugyan nem sok kilátással kecsegtette. A newgate-i foglyokén kívül a tönkre ment emberek nyomorának szomorubb képét sehol sem látta, mint az írók zömének életrajzában. És ő emellett nem is dolgozott könnyen. Nem azért, mintha tehetsége nem lett volna az íráshoz, hanem mert a szó szoros értelmében szívének vérével írta meg könyveit. Bele mélyedt tárgyába s az őt úgy áthatotta, hogy valóságos lázban fogalmazott, minek folytán a munka nagyon emésztette őt. De égett a vágytól, hogy a mi nagyot és nemeset gondolt és érzett, azt másokkal is közölje s meg akart arról bizonyosodni, hogy azok visszhangot tudnak-e kelteni. Át volt hatva annak tudatától, hogy meggyőződésünket csak fokozza, ha annak igaz voltáról másokat is képesek vagyunk meggyőzni. Utolsó értékének felemésztésével széleskörű tanulmány alapján éjt is nappallá téve írta meg a francia forradalom történetének első kötetét. John Stuart Mill, akivel ekkor már ösmeretségben volt, nagyon sokat várt e munkától és azt még kéziratban átolvasás végett elkérte. Carlyle szívesen engedte át, mivel nagy súlyt fektetett a Stuart Mill ítéletére. Azonban ez a kéziratot dolgozó szobájának oly helyén feledte, ahol rendszerint a haszontalan papírok heverték, minek folytán egyik cselédje, néhány jelentéktelen részlet kivételével, az egészet feltűzelte.¹ Képzeltető a Mill, de még inkább a Carlyle-pár szerencsétlensége. Carlyle nemcsak merőben pénz nélkül és kimerült volt, hanem szokása szerint a munka elkészültével összes jegyzeteit is megsemmisítette már. És ily körülmények közt is első kérése az volt nejehez, hogy Mill-lel nem kell közölni, hogy mily bajt okozott nekik. És midőn némi kárpótlásul ez jelentékenyebb összeget ajánlott fel, ő eleinte semmit sem, később csak 100 fontot akart elfogadni, mint a mennyi élete fentartásához szükséges volt, míg az elpusztult munkát pótolhatta.

Némi készülődés után azonnal hozzá is fogott az első

¹ Froude: T. Carlyle's life in London I. 26. l.

kötet újból való megírásához. Az eset feletti kererűségét azzal akarta ellensúlyozni, hogy az elsónél különb munkát kívánt teremteni. Hihetetlen erélylyel pótolta is azt. Soha munkát nagyobb fáradtsággal lángelme nem írt, mint Carlyle ez első kötet akaratlan második teljesen javított kiadását. Két és fél év mulva hasonló odaadással megírta a másik két kötetet is. »Nem tudom,« mondá feleségének, »hogy mikép fogják fogadni, de az bizonyos, hogy száz év óta sem írtak munkát, mely oly egyenesen jött volna szerzőjének lángoló szívéből, mint ez.« Célját azzal tökéletesen el is érte, mert sikerült bebizonyítani az által, hogy mily szerencsétlen minden jeles tulajdonai daczára az a nemzet, mely hitét és eszményeit elveszté s a mely felett a kétely gyászszos hatalma uralkodik.

Hogy e munka három kötete, melyek czímei: a bastille az alkotmány és a guillotine, minő olvasmány, azt a magyar művelt közönségnek, mely saját nyelvén éppen a magyar tudományos akadémia kiadványában olvashatja azt, nem kell mondanom. Sir William Hamilton, a bölcész, amint megkapta, délután háromtól másnap reggeli 4 óráig úgyszólván elnyelte azt, mert míg készen nem volt vele, nem tudta letenni. És valóban az eseményeknek e műben nem leírása olvasható, hanem azok szemeink előtt vonulnak el, s azt a lelkiismeretesen történetű hősköltemény és a bölcészlet vegyülékének kell tekinteni, mely lángbetűkkel hirdeti, hogy a nemzetek eszményeit kimélve, hitét nem szabad megsemmisíteni, ha azok helyett jobbat nem nyújthatunk neki, és hogy az önzés tüzével óvatosan kell bánni, mert az a lángba borult társadalommal együtt a gyűjtogatókat is könnyen megsemmisítheti.

Ugyanily meggyőződés keltése céljából írta 1839-ben a »Chartism.« czimű kis, alig száz lapra terjedő, munkáját.² A gépek alkalmazása legelőbb is Angliában alakította át az egész termelést. A vállalkozás kezdett nagyon hasznos foglalkozás lenni, mely egyfelől a munkaadókat gazdagította, másfelől pedig a munkások körében eleinte példátlan zűrzavart, később pedig nagy mérvű nyomort terjesztett. A régi, nemesb

¹ T. Carlile's life in London I. 97. lap.

² U. o. 173. lap.

felfogásu mankaadókat új, rendszerint durva érzelmű, volt-munkás-parvenuk foglalták el. Rövid néhány év alatt a socialis kérdés napirendre került Angliában.

A tömeg az alsó néposztályok magna chartáját akarta kivívni, innen az egész mozgalom neve, mely sok helyen zendüléssé fajult. Sokan abban a véleményben voltak, hogy e nyugtalanságot esetleg fegyveres erővel lehet és kell elfojtani. Carlyle másképp fogta fel annak természetét, melyet említett íratában kellő világításba igyekezett helyezni. Szembe szállott az uralkodó közvéleménnyel s kimutatta, hogy a manchesteri iskolának nincs igaza, midőn oly bajokkal szemben, mint aminők tüneteit a munkások lázongása képezi, folyton csak a *laisser-faire* elvét hangoztatja.¹ Már ifjabb korában is észlelte a munkásnép nyomorát. Szülőföldét szintén felkeresték a hazájokban megélni nem tudó írek. A skót nagy városok is telve voltak tömegnyomorral. A társadalmi élet fejlődésében felismerte az egészségtelen csirákat és azok kiirtásának vagy legalább lehető gyérítésének szükségéről már régen meg volt győződve. Kiindulási pontja az volt, hogy míg az emberek nem javulnak, semmiféle intézmény nem biztosíthatja a javulást.² Nevelni kell a társadalmat, mert a gazemberek tömegével magasztos, nagy dolgokat létesíteni, vagy amazokat a becsületes emberek ezredeivé begyakorolni merőben lehetetlen.³ Az angoloknak odakiáltotta: »Javíts meg egy embert, tenmagadat, és többet fogtál használni, mintha az egész nemzetet boldogítani hivatott, de közérzésű emberek híjában meg nem valósítható bármily szép terveket eszeltél is ki.«⁴ Az angol törvényhozás és kormány mindennel inkább foglalkozott, mint a valóban égető társadalmi és munkáskérdésekkel. Pedig e részben igen fontos és sürgős feladatok várták a megoldást. A társadalom ma talán elavult, de a maguk idején bevált régi kötelékei bomladoznak és ujakat senki sem törekszik helyökbe teremteni. Az atomisalt társadalomban felütötte fejét

¹ Carlyle: *Chartism*. VI. és VII. fejezet: *Laisser-faire* és *no laisser-faire* felirattal.

² U. o. V. feje. 32. lap.

³ Carlyle: *Past and present*. 22. lap.

⁴ Sartor Resartus. *The everlastim Yea*. 127. lap.

mindenkinek harcza mindenki ellen. Az önzés lesz urakodó elemmé, mely azután minden nagy és szent ügyet üzletté tesz, és az angol kormányzat zsebpolitikává süllyedt le.¹ Erkölcsi, sőt jogi kötelességeit is alig teljesíti valaki, pedig a jogok és előjogok élvezete a természet rendelése szerint súlyos teherrel jár együtt. Azután a kölcsönösség elve uralkodik az emberi társadalomban. Ha valaki ragaszkodik hozzád, te is szeretettel tartozol neki, s ha bizalommal követni akar, a vezetés lelkiismeretbe vágó kötelességének teljesítése alól helyesen nem vonhatod ki magadat. A társadalom elavult feudális kötelékeit magasb rendű erkölcsi összekötő szálakkal kell pótolni. A hit megingott társadalmunkban; vissza kell azt állítani.² De nem az a hit ment meg, mely az ajkak gépies mozgásában, hanem amely emberszeretetet által diktált hasznos tettekben nyilvánul. Imádkozni és a társadalom érdekei iránti őszinte odaadással munkálkodni: az egy és ugyanaz. Tanítsuk meg ily értelmű imára az embereket és lelkünk szent tüzével gyujtsuk lángra a többi lelkeket is.

Ezzel kezdte meg azon műveinek sorozatát, melyekben társadalom-politikai felfogását kidomborította. Social-politikai dolgozataiban foglalta össze történeti kutatásainak tanulságait és az ő igazi nagy jelentőségét első sorban ezek a munkák adják meg, habár harminczhét kötetre terjedő összes műveinek írásánál vezér-szemponjtja mindig az volt, hogy a társadalom és egyén közötti természet-adta viszonyt teljesen érthetővé és mintegy kézzelfoghatóvá tegye.

Mélyen meg volt arról győződve, hogy az ember rendeltetése a földön nem a boldogság, hanem a természet és viszonyok alakulása folytán neki jutott munkakör betöltése és kötelességeinek hű, odaadó teljesítése.³ A természet ezen legmagasb rendelkezésének meg nem értéséből és megértve nem követéséből származnak az újabb időben jelentkező összes társadalmi bajaink. Ennek tudatát akarta általán elterjeszteni. Hogy ezt tehesse, szembe kellett szállania minden ellenkező,

¹ Chartism. X. 85. lap.

² Sartor Resartus 183.

³ U. o. 173—175.

bármily nagy hatalmu felfogással is. Ezért kívánt teljesen független maradni. Irályát sem akarta tetszetőssé tenni, mint ahogy egyes kiadói kívánták tőle. Ő tisztán az eszmék hatalma által akart hatni, mert azok mindent legyőző erejében rendületlenül bizott. Azonban anyagi helyzete ennek folytán annyira bizonytalan maradt folyton, hogy egyes tisztelői jónak látták annak javítását valamely általa is elfogadható módon kezdeményezni. Így jöttek létre azok a felolvasások, melyeket Carlyle 1837-től 1840-ig évenként mindig néhány héten át a London legelőbbkelő köreiből összegyűlt jelentékeny hallgatóközönség előtt tartott.¹ Ezek egyik sorozatát képezte az a később gondosabban kidolgozott munkája, mely talán a legjobban van elterjedve ma is (mert hiszen csak a Chapman and Hall cég újabban csupán egy alakban 1872-től 1896-ig közel 120,000 példányban nyomatta ki azt), és amelynek czíme: »On heroes, hero-worship and the heroic in history.« Az összesen 224 lapra terjedő mű hat jellemrajzot foglal magában, melyekben kimutatja, hogy a nagy és mindenekfelett igaz és őszinte emberek mily áldást, ellenben az önzéssel telt legnagyobb tehetségek is mily szerencsétlenséget képeznek az emberiségre nézve. Ez előadásai megkapóan tárgyalják a legnagyobb társadalom-bölcséleti kérdéseket, s nemcsak az értelemre hatnak, hanem, mint általában az ő művei, erkölcsileg is javítják és emelik az olvasót.

Különben mind jobban meggyőződött arról, hogy az általános történetírásnak legalkalmasabb alakja az életrajz. A nagy emberek hatása is jelentékeny, de főleg tanulságos az, hogy a külvilágot, mely az ő lelkületökben visszatükröződik, miként fogták fel. A Carlyle fő mértéke, melylyel az emberek nagyságát megállapítani igyekezett, mindig az erkölcsi tisztaság s a közérdek őszinte és bátor szolgálata volt. Így állapította meg azt is, hogy Cromwell Olivér nem volt oly rossz ember, mint a minőnek merev puritán jellemének túlzásai folytán őt sokáig tartották és hogy zűrzavaros beszédeiben és hátramaradt irataiban nagy erkölcsi erő rejlik. Felolvasásai egyikében ő vele is foglalkozik, de hogy, mint

¹ Froude: Carl. life in London I. 192. és a köv. ll.

irá, a bitófáról, melyre őt tévedt kortársai és ezek tanúsága folytán az utókor helyezte, képes legyen őt levenni, hat évi nehéz és sokszor lélekölő munka után kiadta Cromwell Olivér leveleit és beszédeit, melyek az angol történet egy fontos fejezetére, mint azt számos mások közt Sir Robert Peel is elismerte egy levelében, egészen új világot vetett.¹ — Anyagi helyzete a felolvasások következtében és mivel a francia forradalom történetéről írt műve jobban kelt, lényegesen megjavult. Társadalmi állása is évről évre emelkedett, de attól, hogy gond nélkül élhessen, vagy népszerű ember lett volna, még igen távol állott. Háza nem volt ugyan többé oly elhagyatott, mint azelőtt. Barátain kívül sok angol és külföldi nevezetesség is megfordult nála. Így például Mazzini gyakran, sőt a későbbi III. Napoleon is meglátogatta őt. De szava még sokáig volt a pusztában kiáltóéhoz hasonló. Ez azonban nem csüggesztette el, hanem újból és újból visszatért az angol állam és társadalom szervi bajainak bonczolásához. Különösen 1843-ban »Past and present« cím alatt megjelent munkája társadalom-politikai eszméinek ügyszólván tárházát képezi. Ez időtájt az angol közállapotok nagyon szomorú képet mutattak. Az üzleti életet nagy lanyhaság jellemezte és, amint sokan hitték, a gabona-törvények hatása következtében száz és százezer munkás dolog nélkül lézengett.² A kenyér drága volt, az északi városokban éhinség pusztított. Ez alatt pedig a nemes lordok mint rendesen a legnagyobb lelki nyugalommal folytatták fajdkakas-vadászataikat. Nem volt éppen zendülés, de a kényszerűen hivalkodó munkásnép fenyegető hangulatban protestált némán járva az utcákon. A szegényházak zsufolásig telve voltak és a városi és vidéki lakosság, mint két ellenséges tábor, állott egymással szemben. Carlyle színről-színre látta e nyomort. Lelke felháborodott annak szemlélete folytán. A Chartismus-ról írt munkáját olvasták ugyan, bámulták is, de jóslatai felett csak nevettek.³ A közállapotok azonban egyre rosszabbak lettek. Carlyle

¹ Froude: Life in London I. 404., 405 ll.

² Past and present I. fejt. 2—3. l.

³ Froude: Carlyle's life in London I. XI. 299.

látván, hogy azok javítására alig történik valami, s hogy ebben mennyi igazságtalanság rejlik, pedig egész irodalmi tevékenységét csak annak szentelte, hogy az igazat megmondja és az igazság teljesülését előmozdítsa, újra felemelte ovó és intő szavát. Tanított, vádolt, korholt, de buzdított is egyúttal. Kimondotta, hogy az önérdék álláspontjának uralomra juttatása mily óriási tévedés. Az önző, még ha sikeresen halmozza is fel kincseit, nem fogja azokat élvezhetni, mert az alsó osztályok háborgása vulkánszerű és az a leszámolást sürgeti. Annak a viszonynak, melyben az ember embertársához van, igazságosabb elméletére van szüksége. Jocelyn krónikája, mely a XII. század Angolországának állapotát élénk színekkel ecsetelte, kerülván kezei közé, azokkal hasonlítja össze az 1843. évi helyzetet és meggyőzően tünteti fel a nagyobb embertelenséget, mely ez utóbbit amavval szemben jellemzi.¹

Ugyanily szellem hatja át »Latterday's pamphlet« című munkáját, mely az 1850 és 1851. években megjelent társadalom-politikai tartalmu értekezéseit foglalja magában. Ezekben ostromozza a képmutatást, a jesuitismust, mely a protestans angol társadalomban uralomra vergődött s azt a beteges sentimentalismust, mely, míg a munkásnép nyomorával nem törődik, addig a szegényügyi törvényekkel a proletariatus mesterségesen tenyésztí és a börtönök lakóit dédelgeti. A részvétnek bármily nagy mértékét helyeselte, de azt kívánta, hogy az igazságos szigorral legyen párosulva, mert ez a természet hamisítatlan törvénye. Az 1848-diki franciaországi eseményekben felfogásának igazolását látta és midőn a polgárkirályság ott összeomlott, azt írta, hogy a királyok futkosnak mint egy pénzhamisító csapat, midőn a rendőrség rajtaütött. Megtámadta az általa dismal science-nak nevezett angol classicus nemzetgazdaságtant, mely az elvont, önző gazdasági lény bölcséletét adja csupán, holott az embernek a természet rendje szerint minden, tehát gazdasági tevékenységét is, nemcsak egyéni, hanem magasb, általánosb érdekű indokoknak is át kell hatni, sőt összeütközés esetén a döntő befolyás ez utóbbiaknak tulajdonítandó. A mély erkölcsi meggyőződés

¹ Past and present 34. lap.

minden iratában elemi erővel tör elő, nem csodálható azért, ha írálya nem mindig művészi, és csak tényt állapítanak meg bírálói, midőn abban az egyenletes simaságot nélkülözik, de igazuk van azoknak is, akik, mint például egyik életírója, Froude, természetesnek tartják, hogy az kedélyállapotához képest, melyben írt, miután kevés őszintébb embert ismerünk nála, majd szakgatott, darabos, majd a láva özönléséhez, majd pedig a vihar zugásához hasonlít. Óriási olvasottsága és tudása mellett könyvei telve vannak oly vonatkozásokkal, melyek első pillanatra nem mindenki által érthetők. És engedményt még írálya módosításában sem akarván tenni a közfelfogásnak, sok időre volt szükség, míg hatalmas szelleme annak daczára végre útát tört magának.¹

A folytonos munkában az idő eltelt és 56 éves volt, midőn legnagyobb művének, Nagy Frigyes porosz király élet-történetének megírására határozta el magát. Habár munkássága, melyet igaz lélekkel és tökéletes odaadással folytatótt, nagyban emésztette, egészsége e korban minden panaszkodása daczára szilárdabb volt, mint fiatalabb korában.

Nagy idegessége mellett, a mely lelkiismeretességének, vagy mint magát Froude kifejezi, vékonybőrűségének (he was thinskinne) volt tulajdonítható, munkaképessége nagyon sokáig alig hanyatlott. A tárgy, melyet feldolgozandó volt, ismét főleg azért vonzotta, mivel Nagy Frigyesben látta az egyenes, tetterős embert megtestesülve, aki nemzetének, nemcsak mert a trónra született, hanem mivel arra termett is, természetes vezére és hőse volt. Nagy aparátussal, roppant előtanulmányok alapján fogott e munkához, melynek szempontjából kétszer utazott Németországba is, ahol II. Frigyes minden főbb tartózkodási helyén és nevezetesebb csataterein is megfordult és annak egy fontos mozzanata sem került el figyelmét. Elment ekkor a Luther és Goethe életének színhelyeire is és ezen szerinte két legnagyobb német emlékének őszinte hódolattal adózott és kegyeletének megkapó kifejezést adott azon megható levelekben, melyeket ez útjáról nejének és édesanyjának küldött.²

¹ Froude: Carlyle's life in London II. 215—222. II.

² U. o. II. 235—249. II.

Kezei közt az így összegyűjtött anyag nagyra nőtt, midőn hét évet töltött annak feldolgozásával és eredetileg 6 kötetes munkájában sikerült megtisztítania a nemzete iránti önfeláldozásban mintaszerű fejedelem Voltaire és mások által bemocskolt emlékét. Neje, Carlylenek legrészrehajlatlanabb bírálója, legjobb művének ezt tartotta, míg mások, habár úttörő érdemét nem vonták kétségbe, kissé terjengőnek találták, de hogy mestermű, melyben az események maguk vonulnak el itt is az olvasó szemei előtt, hogy inkább valamely életerős fiatal ember, mint egy 70 éves aggastyán elmeszüleményének benyomását teszi és hogy a legmagasb társadalmi erkölcs szempontjából van írva, azt nem vonhatta kétségbe senkisé.

Carlyle ekkor ért el éltének tetőpontjára, a honnan már beláthatta kimondhatlan küzdelmének óriási hatását is. A század közepétől fogva a mívelt világ úgy fejlődött, mint ahogy azt ő előre megmondta. A társadalmak betegsége az ő joslata szerint lett mind acutabbá. De új nemzedék is nőtt fel, mely hiszékenyebb figyelemmel olvasta munkáit és igazat kezdett adni neki, aki magához és elveihez minden körülmények közt hű maradt. Ebben a korban egypár megrendítő csapás érte őt, aminő bámulattal szeretett anyjának s egyik fivérének halála volt, akiket abban édesatyja már korábban megelőzött.

De ekkor érte őt az egyetlen nagy kitüntetés is, melyet hazájától elfogadott. Hiába kínálták meg a Bath-rend nagyszalagjával és állami nyugdíjjal, azok elfogadására nem volt rábirható. De midőn az edinburgi egyetem 346 szótöbbséggel lord rectorává választotta Disraeli ellenében, mint Gladstone-nak utódját, az nagyon jól esett neki. Beköszöntő beszédét 1866. évi ápril 2-án kellett tartania.¹ A már 71 éves Carlyle híres barátja Tyndall gondozása mellett kelt utra, amelyen Huxley is csatlakozott hozzájuk. Rendkívüli pompával fogadták és beszédével tüneményeszerű hatást idézett elő. Gladstone belépő szónoklata (melyet utódának aztán elengedtek), a retorika minden fegyverének felhasználásával három óráig tartott és viharos tetszést idézett elő. A Carlyle beszéde semmiben

¹ Froude: Carlyle's life in London II. kötet XXVIII. feje.

sem hasonlított ahhoz. A hatást minden szónoki fordulat és fogás keresett mellőzésével szándékosan kerülni látszott, de a tartalom fensége a Gladstoneénál magasbrendű diadalt biztosított részére.

E beszéd röviden jelzi álláspontját, melyből a világot és az életet tekintette. Mindenekelőtt arra utalt, hogy ő is ezen egyetem polgára volt. Azóta két nemzedék tünt le, most a harmadik előtt áll, hogy az megítélje, vajon nem méltatlan munkás volt-e az úr szőlejében. Azután a lehető egyszerűséggel tanácsokat adott az egyetemi hallgatónak. Intette, hogy szorgalom, hűség és becsületes törekvés tekintetében fennálló elemi kötelességeiket odaadással teljesítsék. Tanulmányaik rendje ki van szabva. De tanácsolja, hogy olvassák a történetet, és abból meg fognak győződni, hogy csak azok a nemzetek boldogulnak, melyek nagyságuk alapjává az isten tiszteletét és félelmét tették s hogy ezek nélkül sem egyes, sem nemzet nem boldogulhat. Az angol történetből vett példákkal illusztrálta e tételt. Ezekből is látható, hogy, ha a theologia nem is lényeges, de a vallás feltétlenül szükséges az embernek. Ő maga is kora ifjúságában radicalis volt, sőt ma is, habár nem a szó köznapi értelmében, az. Életnézetének fejlődését mutatta be néhány vonással, azután a demokracziáról beszélt, mely a dolgok természete szerint nem lehet tartós, mert alig van az újkori társadalomban fontosabb érdek, mint az, hogy a legnemesbek és a legbölcsebbek vezessenek, a többiek pedig engedelmeskedjenek amazoknak és kövessék őket. Így lett Angolország és Skócia is nagygyá és előkelő helyét a nemzetek sorában ezentul is csak így fogja megtartani. A sok tanulás és művelődés folytán már csaknem elhiszszük, hogy az emberi természet megváltozott s egyenlőtlenség többé már nem létezik. A kor szükségéinek magaslatán álló igazi tudomány és bölcsesség megszerzése azonban ma épp oly nehéz, mint bármikor volt azelőtt. Nem kell hinni, hogy az a szónoklásban áll. Demosthenes a legnagyobb szónok lehetett, de Phocion a tetteiben bizonyult erősebbnek. Korunk az anarchiának és a társadalmi bomlásnak kora, melyben mindaz, ami nem aszbesztből való, el fog égni.

E felett nincs mit sajnálkozni és hallgatóit csak arra inti, hogy szívleljék meg és tanulságát fordítsák javukra. Legyenek hűk és igazak életükben, igyekezzenek a természet parancsai szerint cselekedni, nem gondolván azzal, hogy a mostani világ fogalmai szerint becses előnyüket biztosíthatnak-e maguknak. Szerepöket oly egyszerűen és nyugodtan játszásk el, amint csak lehet. Ne higgyék, hogy a világ ellenségek és hogy telve van rossz indulattal irántuk. Néha úgy fog feltűnni, mintha az ostromolná és meg akarná semmisíteni őket, de később be fogják látni, hogy más a világ folyása, mert ez a maga útján őket tekintetbe sem véve rohan tovább, talán eltapossa őket, de egyenként ellenök valami különös rosszakarat nem létezik. Ne higgyék azt sem, hogy az élet utai rózsával vannak behintve s legyenek elkészülve arra, hogy a jó mellett nekik is osztályrészüln egy bizonyos mennyiségű rossz szintén kijut. Barátaik is lesznek, ha azt megérdemlik, és átlag azt a sikert fogják az életben elérni, a melyért tényleg megszolgáltak. Goethe egy költeményének kapcsán azzal végezte beszédét: reméljete!

Leirhatatlan megatottság vett erőt az egész hallgatóság-on, mely percekig mintegy magába szállva síri csendben hallgatott. Azután a tetszés zaja elemi erővel tört ki és Carlyle napokig oly ünnepeletés tárgya volt, hogy menekülnie kellett, ha nem akarta, hogy teljesen kimerüljön. Britannia sok ezer lapja egész terjedelmében közölte beszédét, mely másnap külön lenyomatban 20,000 példányban kelt el. Pedig ujat nem mondott, sőt ő maga is ugyanezeket sokkal nagyobb nyomatékkal és bővebben számtalanszor kifejtette már. De részint a helyzet, melyben mint teljesen szavahihető ember szólott, részint az a körülmény, hogy csaknem félszázados irodalmi tevékenységével az angol közfelfogást már nagyrészt átalakította volt, rendkívüli súlyt és fontosságot biztosított szavainak. Egész Anglia egy kiáltásban tört ki: »Carlyle mégis csak nagy ember.«¹ És ezzel eszméinek, melyekkel oly kevés kilátással a sikerre korának közfelfogásával szembe szállott, diadala meg volt pecsételve.

¹ Life in London II. 329. l.

Neje még értesülhetett dicsőségéről. Nemsokára azonban szélhűdés következtében meghalt. Carlyle ezután köztiszteletben még 15 évig élt. Ezalatt tapasztalhatta, hogy fel fogásával a legtöbb főkérdésben mennyire igaza volt, és a fejlemények meggyőződésében még jobban megerősítették őt. Néhány kis tanulmánytól eltekintve, nagyobb irodalmi tevékenységet többé már nem fejtett ki. Csak a saját és nejeének naplóit és életrajzi jegyzeteit állította össze. Habár a legjobban szeretné volna, hogy az utókor nem személyével, hanem csak eszméivel foglalkozzék, de a szerzett tapasztalatok után erre kevés reménye levén, és azok hatása érdekében semmit sem szépítve, úgy ahogy élt és működött, a maga valóságában kívánta magát barátja és életírója, Froude által, akit e szándékáról nem tudott lebeszélni, bemutattatni. Csak néha jelent meg a közönség előtt. Így az 1870/71. évi német-francia háború alatt, midőn a Timesben a két nagy nemzet küzdelmének valódi okait és természetét, a francziák javára beavatkozást sürgető angol közvélemény előtt, feltárta. Később Németország győzelmét melegen üdvözlölte, mert annak következtében a mai társadalmi állapotok kiforrhatása idejének néhány századdal való meghosszabbítását remélte. E nyilatkozatában nemcsak a németek erkölcsi fölényét ismerte el, hanem egyúttal arra nézve is nyilatkozott, hogy a társadalom általa egyedül helyesnek felismert irányban való átalakulását és eszméinek győzelemre jutását rövid idő alatt nem várta.¹

Daczára azonban ezen óvatosságának nem volt pessimista és abban a meggyőződésben halt meg 1881. évi február 5-én 86 éves korában, hogy a kor igényeinek megfelelő alakban megjelenő hit elterjedése az altruizmusnak ismét oly túlsúlyt fog biztosítani, mely a társadalom felbillent egyensúlyát képes lesz helyreállítani.

¹ Life in London II. 427. és köv. ll.

III.

Carlyle Tamás tüneményyszerű egyéniség volt. Származása, szervezete, neveltetése, hajlamai egyaránt képesítették őt arra, hogy hazájának, sőt az emberiségnek az általa magasb értelemben annak nevezett szellemi és erkölcsi herosa legyen. A hit szükséges voltának átérzése mellett is minden távolabb volt azonban tőle, mint hogy vallási fanaticus, vagy valamely egyháznak, illetve pártnak előharczosa legyen. Szerinte a pozitív vallások és a keresztény felekezetek sem elégítik ki többé korunk lelki szükségzeit.¹ De arról, hogy ő keresse az igaz hit újabb, megfelelőbb formáit, hallani sem akart. A keresztény vallás alapeszméjét, az emberszeretetet, azonban fajunk legnagyobb vívmányának tekintette, mely egyszer e világra születvén, abból soha többé eltűnni nem fog, mert minden emberi bölcseségnek kezdete és vége.² A természet törvényeit az istenség szigorú parancsaiként félte és tisztelte és azok lehetőleg teljes uralma alakjában hitte Isten országának eljövetelét e földre, melynek minden parányában testvér-elemet volt hajlandó elismerni. A Sartor Resartus című művében³ leírja, hogy mily lelki küzdelmeken ment keresztül míg arra a meggyőződésre jutott, hogy a természet törvényeinek gyakorlati tisztelete mellett mennyire nem kell félni semmitől, s hogy akkor még a halál is elveszti rettenetes voltát. Már pedig a félelemtől megszabadulva az ember magasb szellem, valósággal félisten lehet. Ő is attól a pillanattól fogva kezdett élni, midőn belátta, hogy így szabad lehet és minden valóban rossznak befolyásától mentesítve van. Az örökös *nem* helyett örökké *igent* mond a természet összes tetteinkre, ha annak rendje szerint élünk egyenként és együttesen.⁴

¹ Sartor Resartus 152., 160., 174—177.

² Latter day's pamphlet 60. l. 187.

³ Sartor Resartus VII. fejt. 116. lap.

⁴ U. o. 110. és 127. ll.

Goethe műveinek, különösen Wilhelm Meister-jának, később pedig Faust-jának tanulmányozása nagy hatást tett reá. De rendszerének alapnézetei, ha nem is teljesen jegeczedve, megvoltak benne a német irodalommal való foglalkozás előtt is. Ő másoktól csak kifejezési formákat vett kölcsön, melyekbe azután ifjúkorában szerzett meggyőződéseit öltöztette. Ifjúságának szellemi és erkölcsi légköre döntő befolyást gyakorolt egész benső valójának alakulására s a szülői ház mély benyomása megmaradt nála egész haláláig.

Ezt a helyet pedig nem a tizennyolczadik század, hanem a reformationnak szelleme hatotta át. És Carlyle Tamás abban is különbözött kortársaitól, jogy jelleme nem úgy volt alkotva mint ezeké, a kik az ifjúságban befogadott tanokkal ellenkező életet folytatnak, s eljárásuk nyilvánosan később is vallott elveikkel rendszerint ellentétben van. Lelkülete tiszta tükre volt a korában elemi erővel összeütköző nagy elvi ellentétek harcának. Jellemző egyéniség volt, mivel benne mint mikrokosmosban látható volt kora makrokosmusának nagyméretű vonaglása.

John Stuart Mill önéletrajzában¹ azt mondja róla, hogy Carlyleban a XIX. század szelleme kelt tusára a XVIII-dik századéval. Ebben az egyén volt a világ közepe, mely mindenek fölé helyezkedni és a jogosult individualismus határain túl is érvényesülni kívánt, minek következtében a magasabb egységnek negatiojává fajult el. Carlyle nem volt a reactio embere, de ezzel a túlzással szemben reagált, s az egésznek, t. i. a társadalomnak álláspontjára helyezkedett és társadalom-politikai eszméinek jelentősége abban áll, hogy ezen álláspontnak logikájától és jogos követelményeitől sem riadt vissza. Hitét nem restelte, hanem nyíltan vallotta be és sokáig kereste annak kifejezésére a megfelelő alakot, a köntöst, melylyel, hogy mások által is láthatóvá tegye, gondolatait fel kellett ruháznia.² Anélkül, hogy a kategoricus imperativus álláspontját Kanttól vette volna kölcsön, Bentham

¹ J. Stuart Mill: Autobiography V. feje., továbbá Past and present 109. lap.

² Sartor Resartus 157. l.

utilitarismusának hadat izent és az erényt nem úgy kívánta tekintetni, mint a jólét biztosításának legalkalmasabb módját, hanem mint a magas erkölcsi kötelességérzet természetes kifolyását. Az előbbi nem egyéb, mint észszerű és célirányos önzés, ez pedig a legnagyobb és legigazságosabb lény parancsai iránti önfelédtt engedelmesség, tehát az önzésnek ellentéte és megtagadása. Carlyle valamint életpályáján, úgy erkölcsi felfogásában is minden alkut, minden compromissumot visszautasított. Főleg ez adta meg neki azt a hatalmat, mely korának ellentétes felfogásával szemben eszméinek győzelmét végre is biztosította.¹ Mert azok már nem oly idegenszerűek, mint voltak akkor, midőn először jutottak kifejezésre és hogy ez a változás az angol irodalomban, sőt még a nagy közönség javánál is ily mértékben végbement, az bámulatos siker, mely a jövőben csak fokozódhatik.²

Míg a kétely áldozata volt, gyengének érezte magát, mert a cselekvő embernek jót vagy rosszat, de valamit hinni kell, máskülönben a tettet megelőző concret elhatározásig soha sem fog eljuthatni. Már csaknem a pessimismus áldozata lőn, de hazulról az egészséges erkölcsi érzésnek oly gazdag tőkájével indult életútjára, hogy hitetlenül, nem bízva semmi-ben, minden belső súlypont nélkül, önmagával meghasonlva, vagy hamis súlyponttal lelkében, nem tudott élni. Így jutott lassanként arra a meggyőződésre, hogy az *én* nem lehet az emberi élet végcélja és központja. Goethe műveivel foglalkozva látta, hogy e kétely másoknál is felmerült és nagyon kínos tépelődéseket okozott. Belátta, hogy senkinek sincs szerzett joga a boldogságra, mert nincs akivel szemben e jogot érvényesíteni lehetne.³ És nincs nagy tett vagy nagy alkotás, melyet a boldogság délibábja uton futkosók vittek volna véghez, illetve hoztak volna létre valaha.

S jaj annak a szívnek, mely nem sejtí, hogy mi után kell áhítozni, mivel abban az ember által elérhető valódi boldogság

¹ Thomas Carlyle's personality dominates the Victorian era.

² Heroes stb. 69., 159—160. ll.

³ Lásd Schulze-Gävernitz: Zum socialen Frieden I. köt. 77—290., és Past and present 6. lap.

iránti fogékonyság hiányzik. A mai proféták azt hirdetik, hogy te egyén és te nép, neked boldognak kell lenned és a társadalom tartozik neked azzal, hogy boldoggá tegyen. Már pedig az embert más, mint önmaga, a természet parancsai szerint élve és mindennek, első sorban pedig saját egyéniségének lényegét kikutatva és megismerve, boldoggá nem teheti. Mennyi csalódás, mennyi keserűség, az elégedetlenség mily tengere támadt e balhithőből, s igaza van Goethenek, ha a fájdalmat szentnek nevezi, mert az megtanít benünket arra, hogy szerényebbek, lemondók legyünk, s ha nem felismerhető emberi igazságtalanság kifolyása balsorsunk, adjuk meg magunkat, s helyezkedjünk arra az álláspontra, melyen még hinni tudtunk.

Reméljünk és teljesítsük kötelességünket. De a lemondás alatt Carlyle nem a fatalismust érti, hanem a világi vágyak legyőzését oly tevékenység által, melynek nem önzés a főrugója.¹

A társadalmat a hit és a szeretet tartja fenn. Az utilitarismus ravasz számítgatás és már csirájában rossz, ellenben az önmegtagadás a családi, polgári és gazdasági erények szülőanyja. A mai kor mívelt emberében a dolog természete szerint igen sok társas elemnek kell együtt lenni, mert hiszen sohasem voltak az emberek tényleg oly mértékben egymásra utalva, mint jelenleg. Következetlen és visszás eljárás tehát, ha első sorban nem altruistikus indokok által vezetettjük magunkat.

Az ember célja a közhasznú cselekvés levén, az az okoskodás, mely nem erre vezet, téves, s mint Goethéhez intézett levelében írja, csak a szeretet vezet el bennünket a tökéletes megismeréshez is.² Az életben és a tudományban tehát azok a természetes vezérek, akik az altruismus által leginkább vannak áthatva, akik az igazságot önmagaért kutatják; akik a szolgálatot teljesíteni és nem annak jutalmát esetleg csupán a szolgálat látszatának fitogtatásával akarják megkapni.³

¹ Past and present 133. lap.

² Schulze-Gävernitz: Carlyle als Socialtheorieticker Z. s. f. I. 253. lap.

³ Past and present 137., 169., tov. Heroes and hero worship I., 39., 107., 143., 181. ll.

Bizni kell a magasb erkölcsi törvényben és ez a bizalom a hit. Minden nagy dolog hívőknek a műve, mert csak az épít és fejleszt, ellenben a hitetlenség hatása minden látszólagos haladás kecsegtető és szemfényvesztő káprázata daczára végső elemzésben rombolás.¹

Azonban a hit sem tarthat örökké. Annak nyilvánulási formái elavulnak, s mint a test köntöse, úgy a gondolatok ruházata is elkopik.² Sokáig, midőn már a hit eltűnt, az érdekeltség annak látszatát még fenn akarja tartani. Az álságnak e korszakai a legveszedelmesebbek, mert a sokáig felhalmozott hazugságok rengeteg alkotmánya oriási robajjal roskad össze, ha a hitnek új kielégítő formáit idejekorán megtalálni nem sikerült. Nagy megnyugvást okozott neki, hogy ő az altruisticus társadalmi felfogás terjesztésében és lehető megvalósulásában feltalálta az irányt, melyben a jövő hitének alkalmas külső formáját keresni kell és hogy ez által életének egységét ismét helyreállította, mert még felekezetiesen hívő édesanyjával is el tudta fogadtatni, hogy az ő társadalmi felfogása voltaképp nem más mint a kereszténység szellemének modern, korszerű nyilvánulása. Ennek megvalósulásában, a kereszténység megújulásában bízott, és társadalmi bajainak meggyógyulását attól remélte. Nem esett kétségbe a mai, sok tekintetben a multaknál is rosszabb, mert romlottabb állapotok felett, mivel a hit és hitetlenség korszakainak váltakozását természetesnek találta.³ Nem fog ez a váltakozás megállani soha, de az önzés korszakai nagyon megnyulván, sok bajt és szenvedést idéznek elő, melyeket el lehetne kerülni és rombolás következhetik be, melynek hatása azután civilisatióink fejlődésére beláthatatlan. Eleinte Darwinnal nem értett egyet, később azonban belátta, hogy tanításai és az ő felfogása közt vannak érintkezési pontok. A létért folytatott küzdelemben ugyanis voltaképp társadalom áll társadalommal szemben.⁴ Nagyon természetellenes dolog tehát, hogy egy és ugyanazon szervezetnek sejtjei keljenek egymással öldöklő tusára, mert ez az egész erejét teljesen alá

¹ Past and present 22. lap.

² U. o. 109. lap.

³ Life in London II. 401.

⁴ Schulze-Gävernitz : idézett munkája I. köt. 110. lap.

fogja ásni. Azért az önzésre alapított társadalomban a bomlás folyamata, míg más jobb elemek annak útját nem állják, fel nem tartóztatható. A jobb, erősebb fajok kiválása természeti törvény, mely a társadalmak életének fejlődésében is érvényesül, mert hiszen az emberiség emelkedése mindig a társadalmak evolúciója útján ment végbe, és más igazi haladásra a jövőben sincsen kilátás.¹

Az előadottakból kitűnik, hogy Carlyle mennyire ellentétbe helyezkedett a classicus nemzetgazdasági iskolával,² mely a gazdasági élet szervezetének főtényezőjévé és egyetlen jogosult mozgató erejévé az önzést tette. E szerint a magára hagyott és kizárólag vagy tulnyomólag önérdéke után induló ember szerves természetű gazdasági eljárásával a legalkalmasabb arra, hogy a társadalom összhangját megteremtse és fentartsa. Hogy ha ez ma valahol netalán még fogyatékos, ez annak tulajdonítható, mivel a gazdasági és társadalmi életben a régi kor maradványai igen nagy mértékben akadályozzák a természetes harmonia keletkezését.

E felfogással Carlyle nem tudott kibékülni, mert nem egy új és jobb összhang keletkezését, hanem a meglevő hiányosnak is teljes összezavarodását látta maga előtt keletkezni. Lehetetlennek tartotta, hogy az önzés rendet teremtsen, mert hiszen az, ha tulsulyra vergődött, a bellum omnium contra omnesben az erősebb jogát juttatja uralomra. Pedig történeti tapasztalat, hogy, míg az erőt csak az önzés vezette, addig az rendesen elpusztította ellenfelét vagy rabszolgájává tette. Csak midőn emberibb állapotok keletkeztek, azaz midőn a nyers erő mellett az ész és értelem is érvényesülhetett, lőn a gyenge helyzete tűrhetőbbé az erőssel szemben. Az erős hatalmának tetőpontján is csak addig marad az, míg bizonyos lemondással és különösen állati ösztöneinek megfékezésével kezeli a hatalmat, mert a mint az élvezetnek és dobzódásnak adja át magát, csakhamar megszűnik erős, tehát hatalmas lenni. A lemondási képesség ennél fogva az erő femaradhatásának is előfeltétele. Helytelen, mert a történeti igazsággal ellen-

¹ Schultze-Gavernitz: idézett munkája I. köt. 120. lap.

² Chartism. VI. és VII. fejezetei.

kezik a társadalom szerződés alapján végbement keletkezésének felfogása.¹ Az sem felel meg a valóságnak, hogy a társadalmat a győzelmes nyers erő teremtette volna meg, mivel a vad erő diadala nem hódít, hanem a meghódoltakat egyszerűen elpusztítja. De azért az erős uralma a gyengék felett mégis természeti törvény. Az első munkafelosztás az uralkodásban és uralásban nyilvánult. Azonban már az első tartósabb uralmi rendszerek, melyek kétségkívül sok önzéssel voltak tele, sem az individualismus győzelmét jelentik, mert hiszen az erős, midőn uralmát a gyengére erőlteti, kénytelen ennek érdekeivel is törődni és hajlandóságát megnyerni. Igaz, a gyengét eleinte a félelem hajtja az erős uralma alá, de később ő is kénytelen érezni, hogy annak védelme és támogatása nélkül, ha t. i. az erős a hatalom kezelésében bizonyos mérvű altruismus által vezetetti magát, meg nem maradhat és nem képes boldogulni. A hódítóból erős, de egyuttal gondos uralkodó lesz, mert hatalmát csak így consolidálhatja; a félénk gyengéből pedig loyalis alattvaló válik, aki vezérét már nemcsak féli, hanem tiszteli is. Pusztán a nyers erőnek az emberek a legkezdetlegesebb állapotok közt sem vetik magukat huzamosan alá. Bizonyos mérvű altruismussal azonban az uralmi viszony az emberi természetnek megfelel.² Az is természetes, hogy mindenki annyi ember felett uralkodik, a mennyit kormányozni csak bír és minden alattvaló felett huzamosan csak annyira lehet uralkodni, a mily mértékben ennek a vezetésre valóban szükség van. »Az ember vagy született jobbágya más embernek, vagy született ura, akár elismeri ezt a tényt, akár nem. És szerencsétlensége, ha elismerni nem tudja, mert akkor chaoticus állapotok közé kerül és közel a veszély, hogy elpusztul.«³ Az uralomra született emberben a megfelelő tulajdonságok közt, a testi és szellemi erő mellett, a társas érzés fokozott mértéke, Carlyle szerint a legnagyobb bölcsesség, játsza a főszerepet.⁴ A normannok nem azért hódították meg az

¹ Carlyle: French Revolution. A history I. köt. II. könyv VII. feje. (Contrat social.)

² Heroes and heroworship 11. lap.

³ Lätterday's pamphlet 53. lap.

⁴ Heroes etc. 17. lap.

angolszászokat, mintha az a szintén germán eredetű nép physikailag gyöngébb lett volna, hanem mivel azokban több volt a társas érzés, az összetartás, a szervezethez, vagyis a természetes uralmi viszonyban való önkéntes elhelyezkedése erősnek és gyengének, vezérnek és vezetésre utaltak egyaránt.¹

A népeknél a megfelelő társas szellemet azonban több-kevesebb sikerrel el lehet terjeszteni. Ez a lehetőség adja meg életrevalóságuk mértékét. A kezdeményezés e részben oly egyesek dolga, a kikben annak nagyobb mértéke, tisztább nyilvánulási módja és fokozottabb ereje, a fenkölt érzés, az erény, az embereknek, a hazának a többiekénél melegebb szeretete, mint a természet magasb adománya jelentkezik.²

Az ily férfiak az illető nemzetnek természetes vezetői, hősei, a kiket, ha korábban jöttek, mint a talaj számukra kedvezően alakult, talán megfeszítenek, ellenben az őskorban mint isteneket,³ később mint prófétákat,⁴ vallásalapítókat,⁵ fejedelmeket, vezéreket, törvényhozókat,⁶ költőket⁷ és nagy hatású írókat⁸ tisztel a nép. A nemzeteknek ők képezik minden korban legbecsesebb elemeit. Koruk eszmemozgalmait ők indítják meg és a társadalom fejlődésére lényöknek bélyegét mintegy rányomják. Különben ezt teszi az atya a családban, a főnök a törzsben, a hódító a meghódolt nép körében is.

A vezetésre általában minden társadalom rá van utalva, és a legkétségtelenebb jogok közé tartozik az, hogy a gyenge és a kevésbé okos az erős és a bölcs által vezettségük. A természet rendelése ez, s a társadalom addig küzd, vonaglik és szenved, míg e törvény nem valósul. A vezettetés jog, a vezetés ellenben súlyos kötelesség, mert az uralkodás alatt

¹ Heroes etc. 17. lap.

² U. o. 27. lap.

³ Heroes and heroworship, etc. 1. lap.

⁴ U. o. 34. lap.

⁵ U. o. 107. lap.

⁶ U. o. 181. lap.

⁷ U. o. 771. lap.

⁸ U. o. 143. lap.

nem a nyers erő hatalmaskodását kell érteni, hanem azt a nehéz, felelősségteljes munkát, melynek természetével semmi sem ellenkezik jobban, mint az avatatlan dilettantismus, és a vezető hivatása az is, hogy a társadalom jólétéhez szükséges erkölcsi eszmetartalom gyarapodásáról gondoskodjék.

A társadalom Carlyle szerint is organismus, mely épp oly felfoghatatlan, mint testünk szervezete. Nem emberek tákolták össze, hanem természetes alakulat, melynek részei annál jobban függnék az egésztől, minél jobban tökélyesbül ez. Történeti fejlődése pedig csak úgy érthető meg, ha azt mint benső erejénél fogva folyton tökélyesbülőt az egyes állatfajok fejlődésének világánál tekintjük. Az egyének keletkeznek és elmulnak, a társadalom fejlődése tőlük független, de az egyének mindig nagyobb mértékben függenek a társadalomtól. Ők teljesen annak alkotásai és egész valójuk, annak minden mozzanata a mult anyagi, szellemi és erkölcsi munkájának eredménye. Mindnyájunkban a multban teljesített munkának megmérhetlenül hosszú sorozata tükröződik vissza. Az ember felfogásában és képzeletében élő világ is a társadalom terméke. Ezért a történelem nemcsak a legképzőbb, hanem az egyetlen alkalmas tanulmány, mely a maga nagy egészében, mint az emberi gondolat és érzés szakadatlan átalakulásának képe, a többi mind magában foglalja.¹

A társadalomnak, mint organismusnak fejlődésével annak uralma és befolyása az egyén felett folyton nagyobb lesz, a miből önként következik, hogy az egyes és az osztályok mind kevesebb önálló joggal fognak birni, s hatáskörüket folyton inkább csak mint a társadalom közegei fogják betölteni. Semmi sem oly bizonyos tehát, mint hogy az ember feladatának csak akkor felelhet meg, ha az egész iránti odaadása, az altruismus szelleme, őt mindinkább áthatja. A társadalmi egyenletes és párhuzamos működés csak a közszellem nagymérvű elterjedése mellett remélhető. Ennek megfelelő közvélemény, szokások és intézmények fognak keletkezni, melyek azután a társadalom új rendjének benső szilárdságot lesznek képesek adni.²

¹ Past and present, 207. lap.

² Sartor Resartus 160. és a köv. ll.

Ez azon álláspont, melyből Carlyle az egész nagy társadalmi kérdést megítéli. Az ő kiindulási pontja ellentétes a merev individualismusával szemben. Nála az altruisticus felfogás lehető általánosítása és uralomra juttatása a helyzet javulásának nyitja. Ez a főelv. A többiek, melyekre még rendszerét alapítja, amannak csak logikai következményei.¹

IV.

Minden társadalmi intézmény keletkezése az egyesnek bizonyos áldozatával jár. A társulásban résztvevő közönséges tagoknál az áldozat azonban sokkal kisebb mérvű, mert azokban az önzés még erősen működik. A dogmák csak az esz-
közök jelentőségével bírnak, de azokra szükség van, mivel az ember cselekedni csak úgy képes, ha egy bizonyos célra törekedhetik. Az embernek határozott céllal kell bírnia, hogy kötelességének teljesítésében kitartó lehessen.

A végtelennek valamely véges dologban megvalósulva kell jelentkezni, hogy azt az ember felfoghassa. Ezek a véges dolgok a jelvények.¹ Ily jelvény a katonának a zászló, a polgárnak a haza fogalma. Nem egy bizonyos nagyságú terület, vagy népsokaság az, ami lelkesít bennünket, hanem az altruismus, melynek amaz csak tárgyát vagy jelvényét képezi. A legfontosabbak a vallásos jelképek, mert azok a minket és az egész világot teremtett legfelsőbb hatalom symbolumait képezik.

Az istenség fogalmát emberileg gondoljuk magunknak, mert hiszen másféle gondolatra nem is vagyunk képesek, azért a maga emberileg gondolt alakjában az istenség sem más jelvéynél, mely azonban a legmagasabb, legnagyobb mert a teljesen önzetlen szeretetet jelképezi.

A hit fogalma alá sorolja ezenkívül a haza, család, szülők és gyermekek szeretetét is. Az önzés mindig ugyanaz, ellenben a szeretet tárgyhöz képest, melyre vonatkozik, változó.

¹ Schultze-Gävernitz idézett műve 120. lap.

² Sartor Resartus 150. lap. Heroes etc. 88. l.

Az idő azonban lassanként minden jelképet megfoszt érvényétől és szent voltától. Az emberiség haladásával az istenség jelképe és vele fogalma is folyton elvontabbá lesz.¹ A számos istenségtől a felfoghatatlan egy isten eszméjéig a haladásnak nagy útját kellett megtenni. A jelvények ezen változásában csak az eszme mulékony köntöse pusztul el, ellenben az örök igazság megmarad.

Fontos tétele Carlyle rendszerének, hogy a gondolkozás célja a tett.² Azért az olyan vallás, amely csak elmélkedésben áll, nem sokat ér. Az élő hit az embernek cselekvésre irányuló akaratát kell hogy befolyásolja.

Az önzés az egyéni létre fekteti a súlyt, és azzal szemben, ha ellentétbe jut vele, az egész világot megtagadja. Viszont a hit a legnagyobb súlyt mindennek felett becsült tárgyára fekteti. A hit tárgya a kor törekvései és felfogása szerint különböző lehet. A munka egyedül a hitből fakadó tevékenység. Minden más munka szerinte alig különbözik az állattétől. A valódi munka önmagáért történik. Az emberiség egy nagy vívmánya sem létesült az egyén odaadása nélkül. A hősök egy vagy más alakban életüket egészen vagy részben áldozatul dobták a közérdeknek. Minden becsületes munkában van egy bizonyos eleme a hősiességnek.

Már csak az irodalmi tevékenység is olyan, hogy, ha csupán a sikerért folytatják, felületes és igen rövid életű alkotásokat hoz létre, s csak az igazság és szép iránti áldozatteljes szeretet képes a tudomány és művészet terén igazán nagyot alkotni.

Sok igaz van abban e barát-közmondásban, hogy »labo-rare est orare«. Az igazi munkás, tekintet nélkül előnyre vagy hátrányra, dícséretre vagy gáncsra, hitét, azaz benső legfőbb meggyőződését követi. Ha enélkül munkálkodik, akár félre is tehetné a dolgát, mert vagy semmit sem, vagy csak álmunkát véget. Ha pedig tevékenysége az ily értelemben vett munka jellegét ölti magára, akkor a munkás mindinkább a társadalom organumává lesz. Az egésznek érdeke azután

¹ U. o. 152. és 165. ll.

² Past and present 199. l.

őt eltartani, mint ahogy az organismus gondoskodik a sejtek megmaradásáról.

A munkabér úgy alakul, hogy minden munkás az általa végzendő teendőkre alkalmas állapotban fenmaradhasson, magát képezhesse és a neki jutott feladatot tovább megoldani képes legyen.¹

Minden valódi munka megbecsülhetetlen, és sokkal több értéke van, mint az érette adott munkabérnek. A munka az, mely bennünket boldogít. Szerencsés, aki a maga életfeladatát megtalálta, mert a benső emésztő küzdelmekről csak az menekül s kételyeinek csak az képes véget vetni, aki kötelességét a saját munkakörében teljesíti. Nem is tudhatunk mást, mint amit munka közben tanultunk meg. A többi ismeret csupán föltevés, a miből világosan következik, hogy az ember csak munka által tökélyesbülhet.

De nem csak a magasb értékű, hanem még az alsóbb rendű munka is oly természetű, hogy, ha ahhoz kedvvel és odaadással fogunk, az a kedély összhangját helyreállítani alkalmas. A máskülönben végzett munka ellentéteket idéz elő, melyek nagy és végtelen harcok csiráját rejtik magukban.²

A gondolatok és a hit bizonyos köntösben jelentkeznek, a mely szokásokban és jogi intézményekben nyilvánul. A benső tartalomnak, a nemzetben élő felfogásnak, a törvények csak nagyon szűk kivonatát képezik és a nemzetben élő meg nem írott kódexek sokkal nagyobbak.³ Ezek annak erkölcsi törvényeit tartalmazzák, melyeken a jog alapszik. A jogviszony nem más, mint ünnepélyesen elismert uralmi viszony. Ennek megállapítása a társadalomra nézve a legfontosabb cselekvény. Jogában nyilvánul leginkább a nép szelleme. Ebből folyólag mondja Carlyle, hogy »like the people like the king.«

A legfőbb hatalom a legnagyobb képességeket teszi szükségessé. A leghatalmasabbnak a legnagyobb tere van, melyet a gyenge nem is tudna betölteni. Azért a tulajdon

¹ Heroes etc. 114 és 116., továbbá 191 és 194. ll. — Past and present 169 és 172. ll.

² Latterday's pamphlet 88. lap.

³ Th. Carlyle: French Revolution. A history I. kötet, II. könyv, III. fejezet.

sem szerezhető meg egyszersmindenkorra, hanem azt folyton meg kell hódítani, és a birtok csak addig terjed, míg megtartásának követelményeit teljesíteni tudják.¹

A hatalmi viszonyok küzdelemmel járnak, tehát a jog is a küzdelmek eredménye. Ha a tartalom sokáig a jog megett messzire elmarad, akkor ez nem is lesz huzamosan fenttartható. Az előjogokkal bíró osztályokra nézve is áll, hogy míg tényleges hatalmuk megvan, előjogaik addig biztosítvák. Viszont, ha valamely új osztály hatalomra tesz szert, annak érdekében a jog is módosulni fog.²

A történet az emberiség socializálásának folyamata, t. i. abban a társadalmi elem mind tisztább alakban jelentkezik. De ez alakulatok is, mint az egyének, folyton megújulnak. Megnőnek, viharos ifjúságuk után megérnek s miután férfidíszük tetőpontját elérték volna, rohamosan hanyatlanak, mert minden virágkor rövid.

Azután szomorúan fogynak, szétmorzsolódnak és az első erőszakos lökésre zajjal vagy zajtalanul összeomlanak. Különösen áll ez oly intézményekről, melyek külső formáit mesterségesen még akkor is fennakarják tartani, midőn a lélek már elszállt belőlök.³

A fejlődés és hanyatlás korszakát Carlyle úgy jellemzi, hogy az előbbiben az *egész* növekvése és életműködése erősebb mint a részeké, és az egyes fejlődését amaz befolyásolja. A társadalomnak minden változása voltaképp belső tartalmának, gondolatvilágának, változását jelenti. Az egész azonban magával sohasem azonosítja teljesen a részeket. Ha a régi hit elhal, helyébe nem azonnal lép másik. A hit elhalványulásával a társadalom mindinkább elveszti uralmát a részek felett és újból az individualizmus kerekedik felül. Ez a társadalom bomlásának, vagy helyesebben kötelékei lazulásának ideje. E szerint Carlyle megkülönbözteti a pozitív, vagyis a társadalom szoros kötelékeinek idejét, és a negatív, vagyis a kötelékek lazulásának idejét, midőn a hit elvész, és a társadalom maga is pusztulásnak indul.

¹ Chartism. V. fejezet.

² Past and present 150. és 205. l.

³ Latterday's pamphlet 135. l.

V.

A positiv idöket ² a hit jellemzi, mely először szűkebb körben, a papoknál, költöknél jelentkezik és úgy terjed el a nép körében. E körben ismét egyesek azok, a kiknek lelkületében a hit csirája megfogamzik. Ezek a népnek igazi hősei és méltó vezérei. A nép azután fogadja be a hitet, és pedig úgy, hogy arra ekkor már külső erőszakot nem gyakorol senki.

Voltak idők, midőn a hitet tényleg rá erőszakolták a népre, de ekkor az valótlanság maradt, míg csak maga a nép öntevékenysége által nem jutott annak birtokába. Nem szükséges, hogy, a miben a nép hisz, azt maga találja fel, elég, ha később elfogadta és hite őszinte. Az ilyennel bíró társadalom bölcselate is telve van vallásos elemekkel. Az erkölcsök és az intézmények javulnak, s ezek életrealóságukat addig tartják meg, míg az új idők új szükségleteihez való alkalmazkodási képességek megmarad.

Különben az intézményeket is kellett valakinek valamely alakban kezdeményezni. Az első csapáson később megindulnak mások is, s ösvény, majd út, végre országút lesz belőle, melyen aztán a közfelfogás halad. Az életcélok ki vannak tűzve, a hit a gyengébbek magatartását is szilárdná teszi, mert hiszen a többség nem magáért, hanem az eszmények megvalósításáért dolgozik.

Ugyanazon hitágazatok és a cselekvés ugyanazon rugói sarkalják egybevágó, párhuzamos tevékenységre az embereket. Mindenki valamely kisebb vagy nagyobb közösségnek tagja, mely őt védi és melyért ő odaadással működik. Ezen *egész* nem számítás alapján létesült és az önfeláldozás vagy legalább az áldozatkészség bizonyos foka a részek oldalán természetes fejlemény. Csak az ilyen egész nevezhető társadalomnak, mert ez határozottan felette áll a részeknek, holott például az egylethez a tag csak annyiban társul, amennyiben az érdekeinek megfelel. Itt a rész a fő, és az egész a feltételes következmény.

¹ Vess össze: Schultze-Gavernitz id. mun. I. 120. lap.

A szövetkezetek társadalmi jelleggel bírnak, és virágzásuk a pozitív idők tanúságát képezi, míg ellenben a negatív korszak azokat nem érti meg és kellőleg nem karolja fel. A pozitív korszakban az igazság uralkodik, s ekkor a munkás nem csak a látszat kedvéért dolgozik, minek következtében a munkát rendszeren siker szokta kísérni.¹

VI.

A hit korszakára a hitetlenség következik, midőn a tudomány a régibb hitre vonatkozó fogalmakat szétfosztotta már.² Előbb a tapasztalaton alapuló tudás fejlődik ki, a mire később következik a hit. A kettő kölcsönhatást gyakorol egymásra, de a tudásnak nagyobb befolyása van a hitre, mint megfordítva. Történeti igazság, hogy a tudás fejlődésével változik ez is, a miből következik, hogy senkisé is hiheti teljesen ugyanazt, amit az apja hitt.

És a hit fejlődésének is megvan a növekvési, virágzási és hanyatlási korszaka, a szerint, a mint a tudás még támogatja a vallásos eszméket, vagy csak érintetlenül hagyja, vagy pedig már lerombolni kezdi azokat. Az alsó osztályok és a nők körében sokáig megmarad, midőn a felvilágosult férfiban már régen kihalt.

A hitetlenségnek is két alakulata létezik. Az egyik, melyben a kétség a hitet csak meggyengíti, és a másik, melyben azt már teljesen megölte. Az első korszakban még megvan az az öntudatos törekvés, hogy a tudományt és hitet kibékítsék. Ez a dogmatikus bölcsélet korszaka. De logikai okoskodással a hitet nem lehetvén bebizonyítani, ennél fogva, minél inkább törekszik erre, annál inkább tönkreteszi azt.³ Ez a korszak, midőn az ember hinni már nem tud, de önkínzásával még hinni akar. A második phasisban a hitetlenséget már maguknak bevallják az emberek, de az ennek nyilvános beval-

¹ Miscellaneous essays: a) Sign of times, 1829-ből, b) Characteristics 1831-ből.

² Sartor Resartus 176., 177 és 187. ll.

³ Schulze-Gävernitz id. munk. I. 130 és követk. ll.

lásával járó következményektől tartva, a hívés látszatát meg akarják óvni. Ez az állapot: a jesuitismus.¹

A vallásos felfogást kétféleképp lehet megsemmisíteni; vagy úgy, hogy a reformatorok ujat állítsanak helyébe, vagy pedig úgy, hogy a forradalmárok azt lerombolják, de pótolni nem képesek. A reformatorok valóságos hősök, akik amit tesznek, az isten iránti szeretetből teszik. Az ilyen emberek a nekik jutott feladatot életük veszélyeztetésével, sőt tudatos feláldozásával is készek szolgálni.² Midőn azonban ilyen emberek nem akadnak, mert az akkori társadalomban kevés az altruismus, akkor a magukat túlélő hitformákat a felvilágosodásért küzdő egyesek egyszerűen lerombolják. Ezek pozitív dolgot nem képesek nyújtani, mert hit helyett maguk is telve vannak skepticizmussal. Az ily egyének legfeljebb lelkesedésre, de nem önfeláldozásra képesek, és így hősöknek nem is nevezhetők.

Eljárásuk nem épít, mivel igen gyakran önző indokból indulnak ki. Önző indok legtöbb esetben a becsvágy is. Minél jobban domborodik ki e korszak valódi jellege, az állat az emberben annál inkább előtérbe lép.

A pozitív időkben a társadalom életműködése öntudatlan, mint az egészséges emberi szervezeté, de amint az önzés lesz annak vezérelvévé, a tudatosság lép az önkéntelenség helyébe. A tökély nem ismeri magát, s ami ismeri magát, az már többé-kevésbé tökéletlen. A pozitív és negatív korszakok személyesítőiként Carlyle Krisztus és Bentham alakját állította egymással szembe.

A hittel az erkölcs is megrendül és az emberek cselekvésében nagy ingadozás észlelhető. Az önző indokok uralomra jutnak, és a társadalom élete az egyéni erők változó esélyű játékának tűnik fel. Az ily korszakban a társadalom beteg és a régi intézmények, ha még fennállanak is, tartalmuk elpárolgásával a cselekvést nem irányítják többé. A munkát már nem önmagáért végzik, s az odaadás nélkül teljesítettén, nem igen sikeres. Akkor minden gondolkozás kezdete és vége

¹ Latterday's pamphlet 249—286. ll.

² Heroes and heroworship 110 és köv. ll.

az egyén, aki az összes tevékenység központját képezi. A kormányzat többé már nem a kötelességteljesítés, hanem az egyéni előmenetel eszköze.¹ A kormányzók kiválasztása is a választók saját szempontjából, többé-kevésbé leplezett vesztegetéssel megy végbe, és így mindig méltatlanabbak kerülnek hatalomra.² Az egyes szervek nem biztosítanak erőt az egésznek, tehát ez sem táplálhatja őket kellőleg. Ennek az állapotnak külsőleg észlelhető tünetei a tömegnyomor egyrészről és a nagy értékek felhalmozódása másrészről. A szervezkedésre, a szövetezésre nincs hajlam, minél fogva az egyes a maga elszigeteltségében nem is segíthet magán.³

Ekkor az emberek megfélemlkeznek istenről, vagyis a világot nem úgy fogják fel, amint az tényleg létezik.⁴ A mindenség egy igen nagy baromistállóvá válik, vagy azt dologháznak tartják, melynek roppant konyhája és óriási ebédlőasztalai vannak, és csak az a bölc, aki ezeknél helyet tud biztosítani magának.

Vezetők ekkor a kuruzslók és munkájok eredménye a társadalomra nézve rombolás.⁵ Az elégedetlenek adamitismus után vágyódnak, azaz vissza akarnak térni a legkezdetlegesebb állapotokhoz,⁷ s vagy Rousseau híveivé lesznek, vagy az anarchismusra törekednek.⁸ Pedig nem abban rejlik a baj oka, hogy kormányok léteznek, hanem hogy alkormányzók vannak. És általában a hamisság a legnagyobb baja e korszaknak. A hit elavult formáitól a forradalmon kívül a demokratikus elporladás által szabadul meg a társadalom.⁹ Azonban a demokratia sem végleges állapot, mivel az nem egyéb, mint a helyzet tisztítása és a lehetőség megszerzése arra, hogy a tisztult alapon valamely alakulat létrejöhessen. A demo-

¹ Latterday's pamphlet 75—107. ll.

² Past and present 216. l.

³ Latterday's pamphlet 85. l.

⁴ Sartor Resartus 181., 183. l.

⁵ French Revolution I. köt. 73., II. köt. 422., III. köt. 309. ll., Latterday's pamph. 29., 89., 93. ll.

⁶ Heroes stb. 4., 200. l., French Rev. I. 130., 131. l.

⁷ Sartor Resartus 39. l.

⁸ Heroes stb. 172. l.

⁹ Latterday's pamph. 22. l.

kratia semmiféle nagy alkotásra nem volt még képes. Athéne és Róma nem a tömegek zajos szavazásai, hanem kevés bölcsnek uralma által létesített nagy dolgokat. A radicalismus csak az ürességet hagyja maga után, melyben a jövőendő alkotásai helyet kaphatnak. A francia forradalmat Carlyle ilyen tabula rasa készítésének tekintette, és büntetésnek, mivel az azt megelőzőtt nemzedékek nem úgy fogták fel a világrendet, mint a minőnek a természet alkotta.¹

Azonban utoljára a hazugságnak is vége szakad, és a forradalmak a sok hamisság közepett ismét valóságot jelentenek, melynek hatalma előtt nem áll meg, csak ami szintén valóság. E korszakban egy elvont egyéniséget gondolnak ki, mert az csak az egyes érdekei előtt hajlik meg. Ennek jóléte s úgynevezett természetes jogainak biztosítása képezi a társadalom legfőbb célját, ami nem egyéb, mint rendőrséggel kibővített anarchia.

De amint a positiv idők bekövetkeznek, az elvont egyén helyét ismét elfoglalja a valóban létező, a maga természetességével, és az önérdek anarchiája helyébe az egyöntetű, a párhuzamos cselekvés harmoniája lép. A positiv, őszinte korszakban nagy férfiak is osztoznak annak hitében, mint a maguk korában Luther² és Cromwell,³ ellenben a negativ idők vezérférfiai hitetlenek. Példa reá Mirabeau⁴ és Napoleon.⁵

Carlyle a hit és hitetlenség korának ezen változásában a jónak végső győzelmét mindig reméli. Örök igazság van a történelemben, melynek hullámozása alatt az érvényesül. Azért, bármily sötétben fesse is az önzés túltengésének káros következményeit, pessimistának mondani őt még sem lehet.⁶

A történelem különben a küzdelmek sorozata. Az erős győz a gyenge felett. A háború a nemzetek erőpróbája fog maradni mindig, ha ritkábban forduland is elő. Az a nép, mely nem tudja megvédeni magát és területét, elvesztette

¹ French. Rev. I. 20. l.

² Heroes stb. 107., 118., 130. ll.

³ U. o. 181—224. ll.

⁴ Francia forr. tört. I. köt. 109 és 332., II. 206 és 212. ll.

⁵ Heroes stb. 218 és köv. ll.

⁶ Schulze-Gävernitz id. munkája, I. köt. 266. l.

jogát az élethez.¹ A társadalomban is szakadatlan küzdelem foly. Itt azonban nem az egyesek vagy osztályok elpusztítása a küzdelem célja. Itt is áll, hogy hatalom a jog tartalma, mert ha az erő nem áll a jog megett, az végre is tarthatatlanná válik. Az emberek viszonyainak alakulásába az isteni hatalom nem nyúl bele, hanem az organicusan megy végbe. A hatalom alatt pedig Carlyle főleg az erkölcsi hatalmat érti, melyben az emberiség történetének sarkcsillagát látja.

Nem hiába mondták a rómaiak: *divide et impera*. Csak az a nép hatalmas, mely összetart és erkölcsi alapon szervezkedik, ellenben az, mely csak egyének rendszertelen tömegét képezi, gyenge. A történet tanúsága szerint, ha *altruisticus* alapon álló és önzéssel telt népek ütköztek össze, mindig az előbbiek voltak a győztesek.

De nemcsak a társadalmak, hanem az egyének is akkor igazán erősek, ha dolgozni tudnak, azaz hittel keblökben fognak a munkához. Akit ellenben főleg az önzés vezet, az a másikkal nem állja ki a versenyt, mert szabály szerint állandóan nem hajlandó áldozatokra.

Vannak korszakok, midőn az individualismus oly általánosan lép fel, hogy a társas elem azzal szemben csekély. Ekkor az önző a helyzet urává lesz, de hazugságai és túlzásai csakhamar maguk után fogják vonni bukását.² Ekkor azután mást, mint ürességet ez sem hagy maga után, és így a rosszság, mely a természetesnek ellentéte, mindig megsemmisíti önmagát.

A társadalom az individualismus korszakában csak azért marad fenn, mert *socialis* elem még mindig lappang benne. A társadalomnak azok a munkásai, akik odaadással dolgoznak, a vértanúk, a nemeslelkű emberek, képezik a kovászt, mely a jó irányú gerjedést előidézi és az emberiséget a végpusztulástól megmenti. A reform ezek segélyével megy végbe, midőn új hit keletkezik.³

Az emberre nézve természetes kényszer létezik, hogy sorakozzék. Minden népnek vezérletre van szüksége, és ha

¹ Chartism. V. fej. 32. l.

² Francia forr. tört. I. 20. lap.

³ Heroes stb. I. fejezet.

jobbakat, aristokratákat maga nem állít elő, máshonnan fognak számára ilyenek jönni. Rendszerint a hódítók képezik azon erősbbeket, akik ily esetben a vezetésre hivatvák, mivel bennök több a társas elem, mint a meghódított népben. Ezeknek nem az élvezet képezi a főgondját, hanem a kötelesség s a vezérhez való hűség, kiért éltöket is készek feláldozni. A hanyatló nemzeteknek aztán az ily hódítók új eszményeket adnak és regenerálják őket.

VI.

Carlyle szerint társadalmunk mindinkább veszít hitéből. Hanyatlást mutat az egyház is,¹ mert benső tartalma megfogyatkozott s a képmutatás és a tettetés hatalma vett rajta erőt. A vallás külső formáságai Európaszerte nem őszinte meggyőződésből, hanem rendszerint csak azért tartatnak meg, mivel ezt az illetők érdeke parancsolja, mert az egyház batálmában osztozni kívánnak, vagy pedig szellemi lustaságból egyszerűen a hagyományok előtt hódolnak meg. Leggyakoribb azonban az az eset, melyben a vallás a megélhetés vagy boldogulás és szereplés eszközévé aljasul és a vallásos formák alatt is önző, társadalom-ellenes cselekmények jelentkeznek.²

A hazugság az élet minden nyilvánulását megmetelyezi. Az igazságot tisztán sehol sem észlelhetjük, legfeljebb az valamely hamissággal együtt képez amalgamot. A magán- és közéletben ez egyaránt tapasztalható. Sem a parlamentben,³ sem a templomi szószéken, sem az irodalomban, sehol sem mondanak igazat, s a hazugság mérgé beszűrődik a társadalom minden ízébe és rétegébe. Az angolok egész magánélete is csupa hagyományosság. A külső formákra nagyon vigyáznak, mert ezt tisztességesnek tartják, de egy angol sem meri hinni a tiszta igazságot, mert azt veszélyesnek tartja, s a középútról az a felfogásuk, hogyha már ki nem kerülhető, az igazságot össze kell kötni valamely álsággal.

¹ Francia forr. tört. I. 55. Past and present 40., 50. ll.

² Latterday's pamphlet 111—112. ll.

³ U. o. 136., 143. l. »I have heard no true word in parliament at all.«

Mindezt igen bőven és ismételve fejt ki összes, de különösen társadalom-politikai tartalmu műveiben. Okoskodása meggyőző, képei, hasonlatai megkapók, és azt hiszem, hogy a fennebb előadottak megértését is nagy mértékben elősegítendi, ha Carlylenak azon eszméit, melyeket a jövő teendőire vonatkozólag meggyőződésésképp vallott, lehetőleg saját velős kifejezéseinek felhasználásával mutatom be.

Anglia telve van gazdagsággal és mégis aléltan vonaglik.¹ Mindent bőven termelnek benne és a munkásosztály mégis a poor law segélyére szorul. Százazrek ülnek a dologházakban, de több százezer még oda sem juthat be. Oly becses kincscsel foly a pazarlás, melyhez képest Potosinak és Golcondának minden ezüstje hitvány por és merő salak. Szállj le bárhol az alsó osztályok körébe, tekints a különféle szaktanácskozmányok irataiba vagy az adó táblázatokba, mindenütt ugyanaz a szomorú kép fog eléd tárulni. Be kell látnod, hogy a gazdag angol nemzet munkásosztálya oly állapot felé süllyed, melyhez foghatóban, ha mindent figyelembe veszünk, eddig még soha sem volt.

A stockporti törvényszéki tárgyalások során kiderült, hogy egy apa és anyja egyetértve három gyermekét mérgezte meg, hogy egyenként 3 font és 8 shillinget kapjanak eltakarítottasuk végett a temetkezési társulattól, a miből azonban valamit meggazdálkodhatnak. Bevádoltatván, elítéltettek. A hivatalnokok nyilatkozata szerint jobb lenne az ily dolgokat nem firtatni, mert ehhez hasonló nagyon sok eset fordul elő. És ezek nem is irek, mint vigasztalólag szokták a nyomor említése alkalmával ellenvetésésképp felhozni, hanem angolok, a kiket e kétségbeesett elhatározásra az éhenhalástól való félelem vitt. Ez emberek így gondolkoztak: »Mélyen belesüllyedtünk pinczelakásunk nyomorába és a segély oly messze van tőlünk. Szegény éhező kis Tom fiunk egész nap kenyérért kiabál, amit nem tudunk neki nyújtani. Miután e világon jót alig fog az életben tapasztalni, hátha egyszerre megszabadítanók őt a siralom e völgyének minden nyomorától. Ha ő meghal, mi többiek még életben maradhatunk. Az eszme ténynyé vált és a szegény,

¹ Th. Carlyle: Past and present. I. fejt.

éhező kis Tom csakhamar nincs már az élők sorában. A sor ezután a szintén éhező kis Jackre, majd Willre került. « Minő pénzügyi bizottság az, mely az ily szülőkölből áll. Evvel a nyomorral szembeállítja a rohamosan fejlődő gyáripárterjedésének felhalmozódó eredményeit, de a melyek, mintha varázslat alatt állának, nem használnak senkinek sem. Valjon ki lett általuk valóban gazdagabb? Ezreket költhetünk ott, ahol azelőtt csak százakat adhattunk ki; de mi jót vehetünk velők? A helyett, hogy nemesítő általános jólét lenne, van hiu fényűzés és duslakodás egyfelől, melyet azután alacsony inség vált fel másfelől. És hát a gazdagok tényleg jobb létnek örvendenek, mint a szegények? Finomabb ételeket ehetnek, drágább italokat fogyaszthatnak, de minő előnyt meríthetnek ebből öklmaguk és nem orvosai? Valjon fokozott boldogság lakik-e rossz gyomruk szomszédságában levő szíveikben? Valjon jobbak, szebbek, erősebbek, bátrabbak-e? Több tárgyra vagy személyre tekinthetnek-e meglelégedéssel és több egyén tekintet-e így reájok? Ellenkezőleg az emberi tekintetek mind sötétebben meredeznek egymásra. A munkást alkalmazó vállalkozó az ellenséges hangulat által szabad mozgásában korlátolva folyton tele van aggodalommal, a földesurak pedig a gabonátörvényekért remegnek. Kié tehát Angliának az a híres gazdagsága? Kit tesz jobbá, szebbé, bölcsébbé vagy boldogabbá? ¹

Annyi értékkel birunk, a mennyivel eddig egy nemzet sem dicsekedhetett soha, de mi haszna van a bőségnek, ha a nemzet zöme elpusztul mellette? Egész aranyfalak és telt csűrök birtokában senki sem érzi magát biztonságban elégedettnek. Végzetes hűdés terjed a nemzet testében a végtagoktól a szív felé. Meg vagyunk bűvölve és átkozva, mint Midas király. Minő tanulság van e regében?

A társadalom e nagy bajának voltaképp félreértés az oka. Pedig a nemzet is úgy van, mint a Sphinxet ² megkérdező egyén, menekülése vagy pusztulása attól függ, hogy sorsának és végzetének kérdésére minő választ képes adni. A kielégítő feleletre azonban csak akkor leszünk képesek, ha saját ter-

¹ Past and present 1., 20. ll.

² Past and present 6. l.

mészetünk valóságát megismertük. A nemzeteknek is bölcseségre van szükségök, hogy a látszatot fel ne cseréljék a valósággal. És ne higgye senki, hogy mivel érvényesülése haladékos szenved, nincsen igazság e földön. A rossznak elítélése késhetik napokig, évekig, századokig, de oly bizonyos mint a halál. A világnak Nagy Szelleme mindenek felett igazságos, ha a látszat sokszor és sokáig erről nem is tanuskodik. Emberek és nemzetek elpusztulnak, mintha »törvény« nem is lenne. A jutalom és büntetés reánk nézve beláthatlanul elmaradozik, de azért ne hidd, hogy nincs igazság! Nincs is más e földön mint igazság. A világnak kikürtölt legnagyobb igazságtalan dicsősége után néhány év múlva annak alanya hideg halott. Nem lát többé, nem trombitálnak és harangoznak neki, örömtüzek és vezérczikkek nem hirdetik jelességét, s emléke körül semmi jó nem látszik és nem hallik. Valjon miféle siker az ilyen?

Egy azonban bizonyos, hogy minden viszonylagos a földön. Azért az elviselhető viszonylagosság mellett türelmeseknek kell lennünk. De az is bizonyos, hogy a küzdelemben a végső siker csak a jóé és nemesé lehet. A mi odáig bekövetkezik, az talán sokszor komoly, sokszor veszélyes próbára tétel, de benső lényegénél fogva csupán elhalasztása a győzelemnek. Mint a nehézkedés törvénye szerint minden a föld központja felé törekszik, úgy annak, ami valóban erkölcsi súlylyal bír, rendeltetése az, hogy az erkölcsi és ezzel együtt az anyagi siker végső központjához eljusson. Ebbeli nehézkedésében természetes irányától egy ideig eltávolodhatik, mert a közbeni akadályok eltérítették attól, de végre is a maga céljához nehezedik. Ez a világ törvénye, mely régibb mint az maga, mivel a teremtés tervével egykorú.

És a munkával kapcsolatos igazság is be fog telni.¹ Méltányos napibér a tisztességes munkáért, ez az igazság, és az emberi társadalom haladása e követelmény fokozatos megvalósulásában áll. A munkabér minél arányosabb legyen a munkához. Ha ennek igazságos voltát elismered, mindent megadtál nekem.

¹ Past and present 146. l.

Minden embernek annyit kell fizetni, mint amennyiért megdolgozott. Az egyik munkájáért nagy vagyon és tisztelet jár, a másikat pedig az akasztófa vagy a taposómalom jutalmazza igazságosan. És mit kívánhatnánk az igazságnál többet? Isten országa, melyért naponként imádkozunk, így eljövendett, és az ő akarata meglesz a földön, mint a mennyben. De attól, hogy ez meglegyen, ma még igen messze vagyunk. Ma munkát, igen sok, minél több munkát akarnak az emberek egymással végeztetni, de a nagy sietségben nem érnek reá, hogy a jövedelem helyes felosztása felett gondolkozzanak. A termelés fokozása visszás dolog, ha annak a munkálkodó tömegek is nem veszik hasznát.¹ Minek felhalmozni a termelt ingeket egyfelől, ha másfelől nem tudjuk a csupaszon álló hátakhoz eljuttatni azokat? Milyen visszás állapot ez? Nincs Angliában ló, mely munkára alkalmaztatik és a melynek mégsem lenne meg takarmánya és istállója. Ha ez lehetséges, miért lehetetlen az, hogy a dologra alkalmas és tényleg dolgozó munkás megfelelő élelemmel és lakással bírjon? Azt mondják: és mégis lehetetlen. Hát akkor kövessünk el mindent, hogy lehetővé váljék. A cél oly fontos és oly szent, hogy mi és gyermekeink addig gondolkozzunk és dolgozzunk, míg a célt elértük vagy életünket e törekvés közben elfogyasztva meghaltunk mindnyájan. E szót »lehetetlen« e tárggyal kapcsolatban töröljük ki a szótárból, mert különben rettenetes értelme lesz mindnyájunkra nézve.²

Hogy a munkabérre vonatkozó igazság megvalósuljon, annak két nagy akadály van, melyeket e két szóban lehet összefoglalni: kormányzati dilettantismus és mammonismus. Az ember rendeltetése a tett, a tettnek pedig mindenütt, és így a kormányzás terén is, a dolgok benső természetével kell megegyezni. De e téren igaz tett csak arra való igaz emberektől várható. És vajjon mikép kívánhatjuk, hogy hősök kormányozzanak bennünket, míg magunk szolgálalkúek vagyunk.³ Míg csak ilyenek maradunk, hamis próféták, álhősök és kuruzslók fognak vezetni, a kiknek munkáját a hazugság

¹ Past and present 147. l.

² Latterday's pamph. 31. l.

³ U. o. 141. l.

és plausibilitás fogja jellemezni, és az nem lesz egyéb a munka látszatánál, melyre a természet örökösen azt fogja felelni, hogy: *nem!* Mert a »törvényhozó« nem kedvez azon nemzeteknek, melyek nem járnak el az ő rendelkezései, vagyis a természeti törvények értelmében. Azért szálljunk magunkba, éleseszük fel a lelket, a lelkiismeretet magunkban, s köszívünket érző szívvel igyekezzünk kicserélni. Akkor egész hosszú sorozatát meg fogjuk állapíthatni annak, amit tennünk kell. Ha az elsőt meg tudtuk cselekedni, a többi sokkal könnyebb lesz. Összes bajaink ellen nem minden betegséget egyaránt meggyógyító labdacsokat fogunk akkor keresni és árulni, hanem a kuruzslók hatalma alól felszabadulva, valódi hősök és orvosok tanácsai és intelmei után indulandunk.¹ A társadalom állapotainak javításához az első feltétel, hogy a hamis vezetőktől megszabaduljon. Ha egyszer felismerted őket, soha sem fogsz többé reájok szavazni, mert be fogod látni, hogy a kuruzsló és a becsapott egy és ugyanazon dolognak két oldala. Ma azonban a kuruzslóké a világ.²

Mit kell tenni, hogy megszabaduljunk tőle? Ha valaki nyomorult, valjon panaszkodnia kell-e, s az utczákat és a világot megtölteni jajveszékléseivel? Hiszen nyomorúságának okát saját oktalansága képezi.³ A természet törvényeit nem ismerte, vagy ismerve nem követte. A természet mindig hű törvényeihez s azokat, kik hozzá alkalmazkodnak, megjutalmazza. És ami áll az egyénre, áll a nemzetekre nézve is. Azok régi vezérei, a próféták, vagy akárhogy hívták őket, ezt már az őskorban prédikálták nekik. A nemzetek újkori vezetői, a hirlapfrók, nemzetgazdák, politikusok és publicisták ezt egészen elfeledték és hajlandók megtagadni. Pedig ezt az igazságot újra meg kell tanulunk, s addig fog a sors ostromozni és korbácsolni bennünket, míg vagy megtanuljuk azt újból, vagy kiszenvedünk a csapások alatt. Mert a jelzett igazság tagadhatatlan. A régi próféták azt mondták: elhagytátok az isten útjait, azért vagytok szerencsétlenek. Ez mai nyelven szólva azt jelenti, hogy nem engedelmeskedtetek a

¹ Past and present 20. »Morrison pills.«

² Latterday's pamph. 102. l.

³ U. o. 95. l.

tények törvényeinek, hanem azokat, szándékosan vagy tudatlanságból, tekinteten kívül hagyták.

A hazugságnak vége van, a természet hosszú tűrése véletek szemben kimerült, és ime nyomorultak vagytok. Ezt a modern közgazdák, publicisták és egyéb tollatlan kétlábú állatok is megérthetnék.

Ha valamely ország szenved, kétségtelen, hogy azt félrevezették. Az utóbbi századok alatt azt hitték az emberek, hogy a természet meghalt. No hát az megmutatja minden kétkedőnek, hogy él, mindenütt jelen van és elég nyomatékkal beszél arra, hogy szava a földteke legvastagabb koponyáján is keresztül hatoljon. Az kétségtelen, hogy Angliát az utóbbi időben nem elég bölcsen kormányozták. Nagyon is botor emberek kezében volt annak vezetése, és ime ide vezették. Okosabbaknak kell lennünk, vagy elpusztulunk. Ennek tudatára már eljutottunk volna, de tovább még nem. Egész Anglia tördeli kezeit, kérdezvén, mi legyen hát ezentúl? A reformbill nem használ, a felvilágosult önzés tana hatálytalannak bizonyul. Mindazon javaslatok, melyek a Chartista öt pont, szabad kereskedés, egyház-kiterjesztés, mozgó skála név alatt ismeretesekek, csak az eszmezavart növelik. Az isten üzenete még nem volt vastagabb bőrű és nehezebb hallású néphez intézve. Most az mennydörgésszerű hangon szólal meg ismét: »légy bölcsőbb, vagy meghalsz.«

Tehát jobb vezetés kell: a tehetségek aristokrátiája.¹ De ennek megszerzésénél alig van nehezebb. Ezt nem lehet a tömegből szavazás által egyszerűen kiválasztani, sem valami varázsróstával, mint a gabonát a polyvától, elkülöníteni. Pedig meg kell lenni, mert a romlás útján rohamosan haladunk lefelé. Akarjuk is, de hogyan és mi áron tegyük azt? Ennek nincs biztosabb módja, mint hogy én, te és mindnyájan igyekezzünk oly belátással bírni, mely a valódi tehetséget felismeri. De ez a valódi tehetség tiszteletét tételezi fel, a mi pedig megint annyi más dolgot tételez fel. Mert például: azt a tehetséget, mely durva vagy rongyos kabátban jár, nem tiszteli a közönséges nyárspolgár. Az, hogy a tehetség hírét,

¹ Latterday's pamph. 102. l.

hatalmát, pénzt vagy dicsőséget tisztelik, közönséges dolog. De a nyárspolgár a tehetséget magát szemeivel soha sem látja. Különben előtte annak saját belső beceje igen kevés vagy semmi, és ha valamelyessel bír is, azt csak pénzzel, a dicséret vagy a pudding meghódításának képességével lehet megmérni. Ez az átlagos nyárspolgár soha sem fog tehetségre szavazni, kivéve ha a valódi vagy áltehetség kivitte, hogy ő sikert ígérő választás tárgya legyen. Amilyen a nép, olyan a papja.

Az tudja magát kineveztetni vele, aki legalkalmasabb és legügyesebb a kineveztetésben és megválasztatásban. Így azután a nemzet a bölcsesség hiányáért az által bűnhődik, hogy bölcssek helyett, akik a természettől egyedül kaptak jogot a kormányzásra, álbölcsök vagy olyanok által vezettetik, a kik talán másra igen, de a vezetésre nem bírnak arravalósággal.

A népek elalélt lelkének ismét életre ébresztése nem rövid tartamu, nem kellemes, hanem hosszú és rettenetes processus. Magunknak is kicsinyben hősöknek kell lennünk, ha a hősök által való vezetést biztosítani akarjuk magunknak. Hős királyság hős nemzetet tételez fel. Ez állapot felé kell törekedni, mert körülöttünk minden, az élet vihardúlta tengere, a francia forradalom példája, a Chartismus, a manchesteri zendülés, szóval minden, ami beteggé teszi az érző szíveket, oda terel, hogy ebbe a révbe meneküljünk.¹

Az ember végzete minden időben és korban egy és ugyanaz. A mindenség központi törvénye az igazság; a vallás annak tisztelete. Csak feledkezzél meg róluk, akkor az egész mindenség ellened lesz, ellened az isten, s tenmagad; csak az ördög és a sárkányok lesznek barátaid.

Az üres fecsegés idejének vége s a parlamenti törvényekkel el nem intézhetett kérdések rohamosan mennek megoldásuk elé. A munkának okvetlenül szervezetre van szüksége és annak jutalmát többé visszatartani már nem lehet. A néma, nehéz munkára született milliók sorsa mindig kemény volt és oly feladat jutott nekik osztályrészül, mely nemcsak az izmok-

¹ Past and present 45. l.

nak, de igen gyakran a szívnek is fáj.¹ A földhöz kötött jobbagyság, sőt hajdanta még a grófok, hercegek, sőt a fejedelmek is arcuk igazán véres verejtékével tartották fenn magukat s az ő életök sem volt enyelgés, hanem nagyon komoly valóság. De Carlyle azt állítja, hogy azon néma milliók sorsa sohasem volt türhetlenebb, mint az ő férfikorában. Nem az teszi az embert nyomorulttá, hogy meg kell halnia; hiszen mindnyájunknak a vége a fájdalom tüzes szekere. De nyomorultan élni és nem tudni miért, fájdalmasan dolgozni és a betevő falatért folyton aggódni, tört szívvel, kimerülve, elszigetelve, az emberi társadalomból kiragadva, a velünk nem törődő általános közöny övével körülfogva, ebbe bebörtönözve, siketen és némán darabonként halni meg: ez a nyomorult lét. Ez türhetetlen és az is fog maradni az istenalkotta emberre nézve. Korunk állapota valóban példátlan a történetben. A dugdagság mellett az a nyomor és vele szemben a szívtelenség, melynek lépten-nyomon szemtanui vagyunk, fellázít és csak nem kétségbe ejt. Az angol és skót városokban akárhányszor koldulva járnak az irek, akik otthon már rothadt burgonyát sem kapnak. Dr. Alison említi, hogy egy szegény ir nő három gyermekével járt az egyik nagy városban házról-házra segélyt, alamizsnát kérni; de mivel nem volt odaváló illetőségű, még a koldulástól is eltiltatott. Kimerülve, kiéhezve, csakhamar meghalt, de később kitünt, hogy hagymázban szenvedett és 17 más egyén, akik elkergették, megkapta e betegséget tőle. Most már láthatjátok, hogy még sem volt oly idegen, hogy hús volt a ti húsotokból és csont a ti csontotokból. De ennek megtudásához nektek ily bizonyítékokra van szükségtek, s ily rémképek kellenek, hogy az elhunyt szemrehányását megértsetek, mely szerint: »íme még is testvéretek voltam!«

Azt mondják: korunk az isteni szabadság korszaka. De az éhenhalás szabadsága csak még sem mondható isteninek. Az ember igazi szabadsága abban áll, hogy tanulhat, ami neki tetszik, dolgozhatik olyat, amire képessége van. Ez a szabadság egyuttal a jólétnek is netovábbja. Ha nem ez a szabadság, akkor ő azt semmire sem becsüli. A kétségtelen örültnek

¹ Heroes etc. 5. lap.

nem fogod megengedni, hogy a mélységbe vesse magát. De annak, aki nem minden kétségen felül bolond, csak értelmegyenye, eljárása botor, ha nem is alkalmazod a kényszerzubbonyt, szintén nem szabad megengedned, hogy rendszeresen megsemmisítse magát. A botornak joga van ahhoz, hogy tönkremenetelét alkalmas módon bölcseséggel megakadályozd. Mi rossz van abban, ha nekem, a botornak, szabadságomat korlátoztad, de életemet mented meg. Ugy látszik, hogy a mai nagy eszmézavar mellett a szabadságnak új fogalomhatározatára van szükség.

A bölcserek, a jobbakra, a régi értelemben vett »aristoi«-ra a társadalomnak nagy szüksége van. Ezen szükség szempontjából tekintve a demokratia nem más, mint a kétségbeesés afelett, hogy a vezérletre alkalmas hősöket találhat magának a társadalom. Azt szokták azonban mondani, hogy hiszen parlamenti tagokat választhatunk és hogy ennél fogva szabadok vagyunk és módunk van a bölcsereket is választani. Csak az a kérdés, hogy tényleg minők választottaid. Ha kuruzslók és kénytelen vagy őket megválasztani, akkor szabadságod merő hazugság és rabszolgaságod teljes. El fog jönni az idő, midőn ezt általán felismerik majd, de ez nem elég. Meg kell ismernetek valódi vezéreiteket, ami sokkal nehezebb feladat. Sok keserű tapasztalat, szomorúság, csalódás, zavargás, zendülés, talán forradalmak és kétségbeesés fogják megelőzni azt az időpontot, midőn annak megoldására is képes léssz. Oly lecke ez, melyet igen nehéz lesz megtanulni, de azt a legnagyobb és folytonos büntetések terhe alatt mégis meg kellend tanulnotok. Nyomorult, rövidlátó, fájdalommal telt szívű halandók, miért imádjátok a hazugságot? Nem erszénytek, földjáradékokotok, hanem lelketek van a legnagyobb veszélyben. Ha pedig lélek nincs az emberben, akkor jobb nem is élnie, mert akkor még oly nyugodt élete sem lehet, mint az állatnak, s nyomora természetellenes állapotában végtelen.

A megvesztegetésen felépült parlamenti rendszer pedig hazugság, és folytonos hazugságra kényszerít. Az értelmiség bűnös, midőn maga hamisan szavaz és még bűnösebb, midőn az alsóbb osztályokat oda tereli, hogy szintén hamisan szavazzanak és tisztelettel adózzanak azoknak, a kik tiszteletet nem

érdemelnék. Véget kell vetni a vesztegetéseknek, de ez csak akkor válik lehetővé, ha előbb a megvesztegethetőséget egyenként kiirtottuk magunkból.¹ E halálos betegséget nem annyira külső mosás, mint inkább életerőnk és tisztasági érzésünk erélyes összpontosításával gyógyíthatjuk meg.

Carlyle ebben az időben nagyon szomorú jelenségnek tartotta a parlamenti kapaszkodás elterjedését. Az emberek drága pénzen megvásárlatják magukat, hogy polgári munkával csak nehezen megszerezhető előnyöket biztosítsanak maguknak. Szemei előtt Disraeli esete lebeghetett, aki midőn a radicalisoknál nem boldogult, átment a conservatívekhez.² Mások a politikát egyszerűen a vagyonszerzés útjának tekintették és a mandatummal szemérmetlen módon üzérkedtek. A tömeg, ha nagy kísértésnek van kitéve és már romlott, eladja magát, különben pedig azt emeli vállára, aki neki jobban tud hizelegni és finomabbul képes őt rászedni.³ Pedig a legvalószínűbb dolog, hogy az, aki jól beszél, alkalmatlan a kormányzásra. Az ügyes és tetszetős szónoklás annyira nem ismerve a kormányzás képességének, mint a kockázás, a zsákbanfutás, vagy szappannal bekent poznán való felmászás művészete. Ebben tehát általános nagy tévedés rejlik, mely a nevelés és közoktatás következménye, mivel ez a gondolatok ügyes kifejezésében és nem tettekben és a tettekre szükséges tulajdonok gyakorlásában áll. A parlament kezdetben egészséges intézmény volt. Tagjai azért jöttek össze, hogy a tett előtt a közelhatározást röviden és lehetőleg egyszerűen megállapítsák. A politikát valóban csináló tényezők jöttek össze, hogy megállapításra jussanak. A parlament ekkor rendeltetésének megfelelt.⁴ Később azonban a fecsegés és hivalkodás szinterévé fajult el. A választott képviselőkben az önérdek működik első sorban, emelkedni akarnak, azért az időt tisztán elvesztegeti, aki beszédeiket figyelemmel kíséri. Azonban a parlament némi reform mellett még is jobb, mint az absolutismus, melynek ugyan szintén tekintetbe kell venni a tények logikáját, de az

¹ Past and present 216. l.

² Schulze-Gävernitz idézett munkája I. 190. l.

³ Past and present 66. lap.

⁴ U. o. 90. lap.

ellentétek mellette a nagy esendben jobban kifejlődhetnek és összeütközhetnek, ellenben a parlamentben azok, mielőtt fegyveres támadásra kerülne a dolog, valószínűleg szóval egyenlítettnek ki. De a parlamentnek nem kellene mást, mint az ellenőrzetet gyakorolni és befolyása a kormány alakítására megszüntetendő lenne.¹ Mindjárt kevesebb volna a torzsalkodás s a hiúság és az önérdek előtérbe tolakodása. Leírja részletesen, hogy a parlamenti tagok már előzetesen megállapított nézetek mellett a pártsajtó visszhangjaiként vitatkoznak. Mai napság annak, aki a közvéleményre hatást akar gyakorolni, nem is szükséges magát mandattal felszerelni, a sajtó és az irodalom erre sokkal alkalmasabb tér, csak általában meglegyen az illetőben a befolyást-gyakorló képesség.

A mai parlamenti végtelen viták anachronismust képeznek. Azoknak nem is a jó kormányzás előmozdítása, hanem a kormánybuktatás képezi főcélját. Mennyi erő- és időpazarlás e miatt! És hát ki jut oda is? Aki beszélni és tolakodni tud. A cselekvésre képes csak kivételesen kerül oda,² s az is csak akkor, ha mellesleg jó szónok. És ha oda jutott, idejének és erejének javát ismét nem szentelheti a tetteknek, hanem azt a beszédekre, vagy azok készítésére kell fordítania. A hatalmára féltékeny parlament azután lépten-nyomon számot kér tőle, és helyzete hasonlít azon iparoséhoz, akit műhelyéből minden pillanatban kiszólítanak.³ Valjon miféle munkát várhatni az ilyentől? Emellett mindenféle kellemetlenséget csinálnak neki, csak hogy irigyelt helyén, melyre annyian vágyódnak és várakoznak, sokáig meg ne maradhasson. A miniszter oly lovon ül, melyhez kézzel, térdel, lábikrával kapaszkodnia kell, ha le nem akar róla esni, és meg kell azzal elégednie, ha lova valahova viszi. Hova? arra neki a legkevesebb befolyása van, és boldognak érezheti magát, ha megy és őt le nem veti. Ez mind hübb képe az angol parlamenti kormányzatnak az utóbbi időben. Míg aristokratikusabb volt az államszerkezet, addig az aristokratia talán nem mindig helyesen, de tényleg irányt adott neki. Minél demokratikusabb az

¹ Latterday's pamph. 97. l.

² U. o. 132. l.

³ U. o. 99. l. és Past and present 90. l.

alkotmány, a parlament és vele együtt a kormányzat is annál kiszámíthatatlanabb. Az angol parlamenarismus compromissum, mely a forradalom és a régi alkotmányos tényezők közt jött létre. Ha hiba van benne, itt gyökeredzik, és az történeti fejlemény.¹ Azon alkotmányok, melyek utánzatait képezik, ezt a történeti hibát elvi jelentőségre emelték. Ez magyarázza meg, hogy a szárazföldi és különösen a francia alkotmány még kevésbé kielégítő eredményt mutat fel.

A dologtalan, gabonatörvényeket védő, sportoló aristokrátiát a kormányzási dilettantismus, a gyakorlatban a semmittevés, az elméletben a semmitmondás jellemzi. És ez egyének egyoldalu jogait úgy védik, hogy az ember kénytelen helyzetők szégyelni magát. Hamissággal teljes beszédek képezik nem őszinte cselekedeteik anyagát, mert hiszen a beszédmód a legtöbb embernél jelzi azt, hogy minő tetteket várhatunk tőle. És minő nemesség lehet az, mely dologtalan, midőn bizonyos, hogy csak a munka nemesít. A könnyű élet nem embernek, legfeljebb istennek való. Az ember fia számára, akár jó, akár pedig rossz kedvvel viselje azt, más mint töviskoszoru nem készült. Minden igaz dicsőség fáradságos.² Ez nem új, hanem nagyon régi igazság. És valjon a mai nemzedék egész nyomorúsága nem abban az igényben gyökeredzik-e, melyet az élet iránt a boldogság tekintetében emel? Minden sajnálatra méltó ugrifüles (whipster) át van hatva a meggyőződéstől, hogy isteni és emberi törvények szerint neki boldognak, élete folyásának pedig oly zavartalannak kell lenni, a minő az isteneké sem lehet. Nem csoda, hiszen a mai próféták is azt hirdetik nekünk, hogy szeresd a kellemes dolgokat és minden áron találd is meg azokat. A nép azonban nem találja meg, s természetesen folyton csak azért panaszkodik, hogy az őt megillető boldogságot nem kapta meg. Életünket és társadalmi rendszerünket a legnagyobb boldogság elvére fektetjük, holott azt a legnagyobb kötelesség elvére kellene alapítanunk. A lélek ma, mint némely szláv nyelvben, egyértelmű a gyomorral. És kérdem, a saját szem-

¹ Latterday's pamphlet 26. l.

² Past and present 23. l.

pontdából is oly fontos-e, hogy, amint kívánod, boldog légy? Hiszen a tegnap oly hamar mává lesz és a holnapok mind tegnapokká válnak. Hányszor történik meg, hogy tegnapi fájdalmaid ma már örömeidet képezik, azt pedig nem is tudod, hogy azokban minő gyógyerő lakik, s csak később fogod ezt belátni, midőn bölcsőbbé lettél általuk.

Valódi boldogtalanság az emberre nézve egyedül az, ha nem tud munkálkodni, s ha nem tud rendeltetésének eleget tenni. Minden elmulik, csak a tettek eredményei maradnak meg valamely alakban. Azért az aristokratiának is nem a semmittevés a feladata. Új és jobb útra kell térnie. Nekik a társadalom, a vállalkozóknak pedig a termelés vezetése a kötelességök.¹ Ma azonban a tétlen aristokratia oly osztály, melynek előjoga van, hogy dúsan, fényesen éljen a föld zsirjából, emellett pedig kéretik arra, hogy mindezért ne tegyen, ne szolgáltatson semmit. Ez a természet törvényeinek fejtetőre állítása. Van-e értelme az ily nemességnek?² Hiszen voltaképp annak kellene bátran küzdeni és szenvedni másokért, nem pedig szenvedtetni másokat saját magáért. Társadalmi kiváló állás és elismerés csak a tényleges vezéreket illeti meg, az emberek vezére jog szerint pedig csak az lehet, aki legtöbbet dolgozik és szembeszáll oly veszélyekkel is, melyektől mások visszariadnak. Miért adatott a mulékony és csak viszonylagos értékű élet nekünk, ha nem azért, hogy becsületesen és bátran oda adjuk a közjónak helyzetünk kötelességei szerint darabonként vagy egyszerre. A becsületes polgárnak meg kell tenni kötelességét élete árán is, mint a jó katonának. A természet, mely a legigazságosabb, de egyuttal a legszigorúbb souverain is, rettenetes büntető eszközök felett rendelkezik. Jobb volna az aristokratiának is dolgát végezni, mint folyton csak pergamenjére hivatkozni, mert e hivatkozásra furcsa feleletet kaphat.³

¹ Past and present 231. »Captains of industry.«

² U. o. 150., 205. ll.

³ U. o. 189. l.

VII.

A mai társadalmi bajok másik fő okát a munkálkodó új arisztokratia által képviselt mammonismus képezi.¹ Ennek jelszava az, hogy versenyével minden külföldi vállalkozót lehetetlenné tegyen. Mindenkinél olcsóbban akar termelni, mert pénzt csak így csinálhat. De hát a pénzcsinálás legfőbb életfeladata-e az embernek? »Mit tegyünk a munkásnéppel, hol alkalmazzuk, ha nem leszünk versenyképesek?« Az előbbi kérdésre rendszerint ez a felelet. Gondolkozatok és a ma lehetetlennek vallott nem sokára lehetővé fog válni, mert akkor Anglia szelleme a munkásnép elnyomása nélkül is meg fogja találni a megélhetés útját. Hagyj neki szabad utat, ne nyomd el mesterségesen e szellemet, valamit a sorsra is bízván, és az megfejtendi a megfejtethetetlennek látszó talányt. Legyen szabad kereskedelem, a gabonatörvényeket el kell törölni, a *laissez faire* elvével szakítani kell. Könnyítsetek a nép sorsán, foglalkoztatok vele, tanítsátok és szabályozzátok viszonyait. Élete fentartásához nemcsak kenyérre, hanem szellemi és erkölcsi táplálékra is szüksége van, és mindenek felett adjatok neki valódi kormányzást, a természetnek megfelelő elveken alapuló vezetést.

Folytonos lázongás, küzdelem, gyűlölet, elszigeteltség és átkozódás járják ma, és fogják járni mindig, a meddig csak az emberek meg nem győződnek arról, hogy akármily aranyosnak lássék is, ez a mai nem haladás, hanem annak ellentéte. Ne higgyétek, hogy a természet törvényei ellen feltámadhattok. A tengeri kalóz leüthet egy, száz vagy ezer embert, de ez mit használ neki: az emberek alkotóját nem verheti le, s végre is lakolnia kell. Csak a hős, és nem a kalóz győzhet igazán. Az tudniillik, a ki sikereket és nem azok látszatát tudja felmutatni. Ez az igazság arra a küzdelemre is vonatkozik, melynek tere az élet. Az indián wigwamjában egymás mellé aggatja ellenségeinek scalpjait, s azokat szám-

¹ Past and present 124. l.

lálva dicsekszik, mert azok mennyiségétől függ, hogy elismerik-e őt hősnek vagy nem. A százezreket vagy milliókat érő értékpapírok, ha nem igazságos termelés mellett szereznék, alig mások ilyen scalpoknál. A vállalkozónak abban a visszásságban kellene keresni az ellenséget, mely a munkás nyomora és a felhalmozott munkaeredmény közötti ellentétben áll. Ezt kellene kibékíteni. De nem erre törekszik, hanem ő is, mint az indian, a maga módja szerint, emberi scalpokat gyűjt előkelő wigwamja számára, mert ha sok ilyenrel bír, azt hiszi, hogy a pokol — a pénz-nem-szerzés — áldozata lesz.

A vállalkozó nem tesz eleget kötelességének, ha munkásait egyszerűen készpénzzel kifizeti.¹ Nem minden ment a kalózságtól, amit a kereskedelmi törvény nem ítél el. A kalóz szokás és felfogás a művelt társadalmakban is még nagyon uralkodik. A mammonismus korszakában a *laissez faire* elvével nem lehet elérni semmit, hanem szervezni kell a munkát.

Az úgynevezett szabad országok kormányai elvből, de egyúttal lustaságból is nagyon kevés lényeges dolgot végeznek. Pedig a be nem avatkozás politikája nem tartható fenn.² Carlyle constatálván, hogy a gyárfelügyelők alkalmazása és a gyári törvények meghozatala által attól már az ő idejében is eltértek, ez irány folytatását, a megkezdett eljárás kiterjesztését és hatályosbítását sürgette. Az egész ügyet jobban kell gondozni. A romai aedilisek sok munkáslakást bezáratnának, kérdvén: hát rómainak való lakhely ez? A törvényhozás feladata lenne a sötét és kormos gyárvárosokban több csínt, tisztaságot és világosságot meghonosítani. Fürdők, szabad levegő, a gyárakban megfelelő hőmérsék és legalább husz láb magas földem kellene. A munkás-gyermekek testi és szellemi neveléséről gondoskodni szükséges.

Nem lehet túrni, hogy az ipar kedvéért egész nemzedékek áldoztassanak fel. Mentsétek meg a rachitikus gyermekeket és azután boldoguljon ipartok is, mely voltaképp nem lehet virágzó, ha költségeihez, mint üzlettárs, az ördög is

¹ Past and present 157. l.

² Latterday's pamph. 85. l.

hozzájárul. A sok millió fő sötétségét szintén el kell tüntetni,¹ s az értelmi chaosba rend hozandó. Ha az angol népet nem nevelitek, isten és az emberek előtt nagy felelősség súlya fog reátok nehezedni. A kivándorlást is szabályozni kell, hogy a nemzet munkás fiai átmehessenek a nagy hidon az új világ valamely részébe, ahol nem kell egymást minduntalan oldalba ütniök. Ott majd gabonát termelnek részünkre is, megveszik iparcikkeinket és nem válnak belőlök áldatlan chartisták.

Igy a munka szervezésére is időt nyerünk. Ha e szigetek, melyekre szintén kivándorlás útján került, szűkek már az angol nemzetnek, a világ elég nagy még további hatezer évig is. Carlyle megjósolta az angol gyarmati politika nagy jövőjét. London azontul is központja és végső gyűlhelye marad minden angol gyarmatosnak. Minő jövő! kiált fel. Nagy a világ nekünk, ha van bátorságunk azt elfoglalni.

A jövő a multban gyökeredzik és új korszak következik be újabb sürgős feladatokkal. De ő nem lehet arra hivatva, hogy a teendők irányán kívül azok részleteit is megállapítsa. Az angol nemzet azért fizeti kormányát, hogy erre attól felvilágosítást kaphasson.² Ha nem tudja, mikép oldja meg feladatát, tegyen próbát és vele a nemzet is abban a határozott tudatban, hogy annak előbb-utóbb sikerülni kell, ha elveszni nem akar. Egyébiránt a kormány sem tehet mindent, mert a kormány csak jelez és vezethet, de nem valósíthatja meg azt, amit a társadalom megtenni egyáltalán nem akar. A munka szervezésének nagy problémáját csak a társadalom és különösen a munkaadók oldhatják meg. A parlament csak azt foglalhatja törvénybe, a mi a munkánál érdekelt feleknél csirában már megvan. Azonban míg Mammon az istenünk, addig ennek is kevés lesz a valódi foganatja. Csak a mammon-feudalismus helyébe léphet az egészséges industrialismus és a bölcsőbbek kormányzata. Amennyiben az ipari termelés vezethető, annyiban annak intézői voltakép a világ vezetői is lesznek.³ De ha ezekben nem lesz meg a nemes érzés, akkor

¹ Latterday's pamph. 83. l.

² U. o. 108. l.

³ U. o. 135. l.

soha sem fog újabb arisztokratia keletkezni. Buzdító szavakkal fordul az angol gyárosokhoz, majd pedig korholja őket, mondván, hogy kalózoiktól és indianóktól, akiknek főczélja, hogy pénzt és scalpot gyűjtsenek, soha sem várható nemes tett. Vezérek csak akkor lehettek, ha az emberek ragaszkodását is megnyeritek; de a szeretet pénzen nem vásárolható meg. Hogy kívánhatjátok anarchia mellett vezetni a világot; előbb ezredkebe kell azt sorozni és azután begyakorolni. E nélkül czélt nem érhetni. A katonaságnál ez az első nap kitűnnék, a munkás társadalomban talán több évtized vagy nemzedék kell hozzá; ma már azonban ezt is világosan láthatjuk. Ha forradalmat akartok, annyi fog bekövetkezni, a mennyit természetellenes eljárástok megérdemel.

Az elszigeteltség az ember legnagyobb baja. Egyedül elhagyatva élni, idegennek lenni saját honában, ennél szomorubb sorsot nem ismerek. Azért a legnagyobb emberi érdeket, a munkát, szervezni kell, mert körülöttünk minden megmozdult és a föld is inog lábaink alatt. A feladat nehéz, de melyik nemes feladat volt valaha könnyű? Annak megoldásában talán életünk telik el. De volt-e ennél nemesb cél, melyért emberek éltöket adhatták? És nem óriási nehézségeket hárított-e el már az emberiség útjából? Hatalmába kerítette a természet erőit, saját céljaira használja fel még az ellenséges elemeket is. Csak igazán akarnia kell, és a társadalmi kérdést szintén czélszerűen, szervesen és a nemes embe-riesség szellemében meg fogja oldani.

Társadalom-politikai felfogásának kellő feltűntethetése végett még csak néhány pótló megjegyzést teszek. Malthust egyénileg nem támadta meg, mert jóhiszeműségéről és jóakaratáról meg volt győződve, de népesedési tanának gyakorlati követelményeit, mint láttuk, határozottan visszautasította. A neomalthusianisták röpiratai megbotránkoztatták és azokat a sülyedés kétségtelen jelének tekintette. Az álembriességnak sem volt barátja. Kigunyolta azt az eljárást, hogy a paupereket és büntetéseket dédelgetve a proletárságot mesterségesen tenyésztik.

Az embernek emberhez való viszonyában is bizonyos

állandóságot kívánt uralkodóvá tenni, mert a valódi civilizáció ebben áll.

Megtámadták a néger kérdésben¹ elfoglalt álláspontja miatt, mely nem kedvezett azok rögtöni felszabadításának. Lehet, hogy felfogásának indokolása kissé tulzott, de a következmények később csakugyan neki adtak igazat, mivel a felszabadult négerek nem akartak dolgozni és sok angol gyarmatban ennek folytán gazdasági válság állott be. Carlyle átmeneti intézkedéseket tartott szükségeseknek, ami talán a felszabadult rabszolgákra is jobb lett volna, mert a szabadság okos élvezetéhez jobban hozzászoktak volna. Az alsó osztályok ellenséges hangulatát elemi erőnek tekintette. A tömeg harásny kiáltása a különben néma állat fájdalmas kitöréséhez hasonlított. Az egyházat is vádolta, hogy azzal szemben nem ismeri fel és nem akarja kötelességét teljesíteni. A helyesebb és igazságosabb közvélemény alakítása tekintetében sokat várt az irodalomtól, mivel a felsőbb osztályok eddig csak az ő javukra szóló közvéleményt teremtettek.

Élénken ecseteli a könyvnek befolyását a fiatal kedélyekre. Az író vezeti, vagy félrevezeti kortársait, sőt ő a leg-hatalmasabb ember, mivel a síron túl is igazgatja az emberek sorsát.² Nagyon sok függ tehát attól, hogy milyen az irodalom. Ha az a köznapi felfogás fölé tud emelkedni, a társadalmi reformtörekvéseket elsősorban indíthatja meg. És e meggyőződés birta őt is arra, hogy mint író igyekezzék az igazság hirdetése által szolgálatot tenni hazájának. A korabeli angol és francia irodalom iránya általában nem birta helyeslését, ellenben a német irodalomban felülkerekedett erkölcsi irányt igen nagyra becsülte. Kant és Goethe alakja lebegett szemei előtt, de Fichte,³ Jean Paul és más német írók művei is kedvencz olvasmányait képezték, sőt a német irodalom ismertetését is megírta az angolok számára. Szerinte a német irodalom a reformáció pozitív, míg a francia forradalom annak negatív folytatása volt.

Carlyle nem bírván művészi hajlamokkal, a német iro-

¹ Negro question. — Shooting Niagara — and other.

² Heroes, heroworship etc. 144. l.

³ Heroes etc. 145., 146. l.

dalomban sem a szépirodalmi előnyök, hanem a kritikai bölcsészeti hatott reá. Szerinte Goethe¹ ájtatosan, de vakság nélkül és kora műveltségének teljes birtokában élt a jognak, a nélkül, hogy heves elkeseredéssel támadta volna a jogtalanságot, mint egy antik hős, a ki azonban a jelenkor sokoldalú műveltségén kívül sokféle modern képességgel is birt. Carlyle ítélete szerint Goethe Luther után a legfontosabb német, aki valaha csak élt.

Érthető már az életrajzi adatokból is ez elragadtatás. Goethében Carlyle rokon szellemet fedezett fel, a kinek ő is sokat köszönt. Különböző lépésről lépésre kimutatható,² hogy a vallás szükséges voltáról, az embernek embertársaihoz való viszonyáról, a hívő és hitetlen korszakok váltakozásairól stb. Goethének felfogása nagyon hasonlatos a Carlylééhez. Őt is a tisztult vallásosság jellemezte, ő is meg volt győződve, hogy tisztán az önzés alapján állva hasznos társadalmi munkát végezni nem lehet. Mindketten negatív jellegűnek ismerték fel a korszakot, melyben éltek, s mindketten bíztak a kereszténység megújulásában s nagy hatásra folyton képes erejében, és a helyzet javulását egyedül ettől várták. Ennek szem előtt tartása mellett válik érthetővé, hogy miért tekintette Carlyle Goethét, társadalom-politikai nyilatkozatai és általános világnézete miatt, oly fontos embernek.

Carlyle bizott a jobb jövőben, és úgy nyilatkozott, hogy nagy munka indult meg, melyet haladásában nem lehet feltartóztatni, t. i. mindannak, ami a hagyományokban és a történetben isteninek mutatkozott, visszaállítása. Ezek felküzdik magukat, mert nemcsak a külső formákban, hanem a természetben és az emberek szívében is éltek mindig. Azt a két dolgot, mely Kantot saját nyilatkozata szerint a legnagyobb bámulásba ejtette és sejtelemmel leginkább tölté el, t. i. a csillagos eget és saját lelkiismeretünk szavát, kezdik most már nem csak Königsbergben, hanem a Charing Cross közelében is észlelni.³ Lassanként mindenkinek szeme jobban

¹ Miscellaneous Essays I. fej.

² Schulze-Gävernitz: Zum socialen Frieden I. köt. 260 és a köv. ll.

³ Miscellaneous Essays V. fej.

kiveszi azokat, és ha egyesek, akik a földnek és az emberi-ségnek savát képezik, azokat jól meglátták, akkor teljes felismerésök mindenkinek javára bizonyosan be fog következni. A társadalom lényegének és az ember ahhoz való viszonyának helyes felismerését tartotta a legfontosabb dolognak, melynek nagyságához képest minden más semmiség. Hiába ajánlottak egyesek mindenféle részletes reformokat, ő azokat a közfelfogás átalakítása és reformja nélkül kicsinyeseknek tekintette. Nem egy eszme, nem is egyes intézkedések, hanem az menthet meg bennünket, ha igen sok egyén individualistikus felfogását levetkezve, a társadalom megbizottjának, közegének vallja magát, és annak is bizonyul. Midőn öregségére tapasztalta, hogy az általa megjósolt események mind bekövetkeznek, a továbbiakra vonatkozó meggyőződése is jobban megerősödött. A javulás biztosítására más módot nem látott, mint, hogy az altruisticus irányban történt megindulás után azt egész a csúcsra való feljutásig lankadatlanul követni kell. Ez azonban szerintem csak akkor lehetséges, ha az emberek cselekvésök hibás indokait és hibás kiindulási pontjukat képesek lesznek természetesebbekkel felcserélni. De nem ringatta magát abban az illúzióban, hogy ez hamarjában fog bekövetkezhetni, hiszen, mint már említettem, a kivándorlás szabályozását is azért sürgette, hogy a jobb, egészségesebb, és nem egyes osztályok, hanem az egész nemzet javára irányuló közvélemény megteremtéséhez, mely az egész angol társadalmat és vele az államot is átalakítandó lesz, maradjon elég nyugodt idő és biztosíttassék elég kedvező alkalom.

VIII.

Ezekben igyekeztem Carlylenak úgy világnézetét, valamint társadalom-politikai eszméit lehetőleg átnézetesen és az ő saját kifejezéseinek felhasználásával ismertetni. Rendszernek neveztem azok összességét, daczára annak, hogy ő az embernek embertársaihoz való viszonyára vonatkozó felfogását maga összefüggően és dogmaticus módon sehol sem adta elő. De történeti műveit főleg azok megvilágításának és lehető

kidomborításának czéljából írta. Alapeszméit számtalan változatban ismétli, midőn Cromwell életrajzában és irataiban az angol forradalom egyes kimagasló tényeit ismerteti, midőn a francia forradalom előzményeit és rémes jeleneteit egy nagy epikus szemléltető hatalmával tárja fel előttünk és midőn II. Frigyes élettörténetében az önfeláldozó, tetterős fejedelem képét mutatja be. A Sartor Resartusban világnézete megalkulásának egész folyamatát láthatjuk, a Past and Present a munka apologiája, a Heroes, heroworship and heroic in history a társadalmi egyenlőtlenség jogosultságát és a hivatott vezetők működésében rejlő nagy áldást ecseteli, vegyes tanulmányainak némelyike, továbbá a Chartism és a Latter-day's pamphlet című alkalmi értekezései a szemei előtt kifejlődött közállapotokat bonczolják és azokra vonatkozó irányeszméit, a helyzet bírálatát és a javítására vonatkozó elvi javaslatokat foglalják magukban.

Az egyes kiadások szerint különböző számú, majd 37 majd 40 kötetet tevő irodalmi termékeiben elszórva, számtalan tárggyal összefűzött változatban jelentkeznek társadalom-politikai gondolatai. De azért ezek mind szoros összefüggésben vannak és együtt egy teljes egésznek képeznek. Ebben megvan az a zavartalan összhang, mely Carlyle Tamás egyéniségét és egész életét jellemezte. Hogy daczára a szétszórtságának, daczára irányja nehézségeinek és hátrányainak, daczára annak, hogy maga semmiféle áramlatnak vagy izlésnek soha nem tett engedményeket, hogy kora egész felfogásával s az uralkodó hatalmas áramlatokkal ellentétbe helyezkedve azokkal szembe csak eszméit állította és pedig kiméletlenül, ridegen, leplezetlenül, és mégis megérte azt, hogy felfogásának győzelmes haladását láthassa, mely halála óta is semmi által fel nem tartóztatva nyomul előre, mindez a legjobban bizonyítja, hogy mily benső erkölcsi erő rejlik azokban. Különös, hogy napjainkban, midőn a mívelt világban a tudományos törekvések iránt a legnagyobb érdeklődés és a legélénkebb érzék mutatkozik, a leggyakorlatibb szellemű nagy nemzet körében éppen a legigénytelenebb módon és a sokszor valóban nem is tetszetős formákban megjelenő, aránylag kis tudományos apparatussal támogatott általános igaz-

ságok mutatják a legnagyobb hódító képességét. Mert hogy Carlyle eszméi mennyire hódítanak, arról meggyőződhetik mindenki, ha a társadalmi tudományok mai és félszázad előtti angol termékeit hasonlítja össze, s ha látja, hogy alig van művelt ember Angliában, aki ma már az ő tanainak hatása alatt nem állana. Az angol társadalom oly természetesnek találja az ő felfogását, mintha mással alig birt volna valaha, és egyesek nyílt elismerése szerint szelleme, »ezen sziget egész légkörét áthatva, mindenüvé bevette magát, úgy hogy valószínűleg nincs ötven évesnél fiatalabb egyén Caithness-től Cornwallis-ig, aki igazán elmondhatná magáról, hogy befolyása őt többé-kevésbé nem alakította volna át. Nem szólva bevallott utánzóiról, az ember nem vehet kezébe könyvet vagy folyóiratot anélkül, hogy valamely kifejezést vagy valamely gondolatformát ne találna, mely az ő geniusának határozott bélyegét viseli magán.«¹

És eszméi most már hazájának és az angol nyelv óriási területének határain kívül is hódítanak. Születésének emlékét Németországban szintén megünnepezték, ahol életrajzát — legnagyobb részt Froude idézett művei alapján — igen meleg hangon tartott alkalmi iratokban ismertetik,² levelezését, különösen a melyet Emerson-nel folytatott, német nyelven is kiadták. Angol életíróin és eszméinek ismertetőin kívül,³ a milyen Masson, Hamley, Nicoll és P. Bayne, a németek közül különösen Schulze-Gävernitz szerzett magának érdemet azzal, hogy angolra is lefordított és többször idézett művében Carlyle socialpolitikai felfogását rendszeresen előadni igyekezett.

Akadtt azonban Carlylenek egy barátja és tisztelője, aki mind ezeknél többet tett arra, hogy nézetei így elterjed-

¹ English Cyclopaedia. Carlyle-czikk. Idézi Baráth F. is a Francia forradalom történetéhez írt életrajzában.

² Thomas Carlyle. Ein Gedenkblatt zur hundertsten Wiederkehr seines Geburtstages von Christian Rogge. Göttingen, 1895.

³ Masson: Thomas Carlyle. London Macmillan. Hamley: Essay on Carlyle. London Blackwood. H. J. Nicoll: Thomas Carlyle, a biographical sketch. London, Maceriven és Wallace. Peter Bayne: Lessons from my Masters. London, Allas.

tek. Ez John Ruskin. Voltakép aesthetikus és műtörténész, aki eleinte kizárólag a saját szakmájával foglalkozott s a festészet és építészet köréből vett tárgyakról írt több kisebb-nagyobb dolgozatot. Később azonban nemzetgazdasági tanulmányokkal is foglalkozott, melyekben sok excentricitás is van, de a melyeket, mint kitünő prósaíró, tetszetősen tudott előadni. E műveiben Carlyle tanításait igen nagy sikerrel népszerűsítette.

»Unto this last« cím alatt 1860-ban jelent meg a Cornhill Magazineban egy tanulmánysorozata, melyben Ricardo és Mill orthodox nemzetgazdaságtanát támadta meg. Első cikkében, melynek felírása »The roots of honours,« igen behatóan foglalkozik azzal az eszmével, hogy a munkaadónak mily nagy felelőssége van munkásaival szemben és hogy a tisztességes munkabér egyenletességéhez mily nagy társadalmi érdekek fűződnek. A másodikban kimutatja, hogy minden nemzet legnagyobb kincsét boldog és megelégedett szívű fiai képezik. A harmadikban azt bizonyítja, hogy az igazságos jövedelem-eloszlásnak alapja az a benső érték, mely az illető munkást jellemzi. Végül pedig oda concludál, hogy nincs más igazi vagyon, mint maga az élet, a szeretet, öröm és bánat minden nyilvánulását beleértve. Hasonló szellemben terjesztette Carlyle felfogását az 1867-ben megjelent »Time and tide« az 1872-ben közzétett »Munera pulveris« feliratu műveiben és 1871-ben kiadott »Fors Clavigera« című folyóiratában.

Azonban mindez merőben haszontalan törekvés lett volna, ha Carlyle felfogásában nincs annyi igazság, erkölcsi öserő, összhang és emelő hatás, mint amennyi azt oly becsessé teszi, és maga Carlyle egész életének következetesen correct folyása és kifogástalan önzetlensége folytán nem lett volna oly tiszteletet parancsoló alak, a melynek bámulata is jól esik a nem teljesen romlott emberi kedélynek. Carlyle társadalompolitikai eszméi azonban nem képeznek tudományos rendszert, hanem inkább a világtörténelem tanulságainak nevezhetők és maga Carlyle is kevésbé történetíró volt a szó szoros értelmében, mint inkább történetbölcész. Négy ezer év eseményeinek végig tanulmányozása arról győzte meg őt, hogy emberi természetiünknek bizonyos társadalmi, állami és gaz-

dasági benső szükséglet felel meg. Ennek eleget kell tenni és pedig úgy, hogy a korszakok igényeihez képest változó alakban és változó intézmények által mindig ugyanazt a szellemet kell megvalósítani. Ezt a szellemet legjobban a felekezetiességtől megtisztított kereszténység fejezi ki, melynek eddig uralkodott formái mind elavultak; a legtöbb helyen magát a szellemet is levetkezték és elfeledték. De ő föltétlenül bízik abban, hogy a legújabb kor tudásával ellentétben nem álló külső alak megtalálásával annak ereje ismét érvényesülni fog. E formát keresendőnek vélte, de nem hitte, hogy azt akár ő maga, akár más valaki már megtalálta volna. Addig is, míg e részben a kor megteremti a maga szükségleteinek általa elfogadható alakját, Carlyle azt egyszerűen az altruismus képében mutatja be. Ez szerinte a természet rendelése, mert az ember csak vele boldogulhat. De az altruismus megvalósulását ő nem előre megállapított intézmények segítségével, hanem a társadalmi felfogás gyökeres átalakítása által kívánja elérni.

Tanítása leginkább hasonlít lényegre nézve a Comte Ágost positivismusához; várható fejlődési formájára, de nem kiindulási és végpontjára nézve a Spencer Herbertéhez, és merő ellentéte a tudományos socialismusnak.

Comte is élénk nyugtalanságot érzett kora közállapotainak szemlélésénél, melyet válságosnak ismert fel. Ez állapot szerinte a létezett társadalmi rend lejárt alakjainak decompozíciójából keletkezett, de azon formák, melyekkel azokat pótolni akarják, felfogása szerint elégtelenek.¹ Comte azonban azt hiszi, hogy miután a theológia és metaphysika nem volt képes a társadalom bajait meggyógyítani, a positivismusban ő megtalálta azoknak orvosságát.² A positivismus szintén nem más, mint az újkori hit egy Comte által kielégítőnek talált alakja. A »Politique positive«-ben ő is az altruismus kifejlődésének fontosságát, még pedig igen részletesen ecseteli, melyet a közoktatás és nevelés alapjává kíván tenni. Az állami kormányzat céljának ő is a közjó megvalósítását látja, de oly

¹ Auguste Comte: Opuscles 60—61. l.

² U. o. 112. l.

merev intézkedésekkel, hogy érthető Stuart Mill-nek emlékirataiban foglalt ítélete Comte felfogásáról, mely szerint »az a vallási és politikai despotismusnak oly teljes rendszere, a minőre, talán a Loyola Ignácztól kivéve, eddig nem volt példa.«

Carlyle-t is sokan félreértették, és egyesek különösen a parlamentarismus szigorú bírálata, a *laissez faire* elvének határozott elítélése, a rabszolga-kérdésben mondott véleménye alapján reactionariusnak voltak hajlandók tartani őt. Azonban Carlyle e felfogást számtalan más, a szabadság szellemében tartott nyilatkozata által megczáfolta. Alapeszméi a szabadságnak soha sem lehetnek veszedelmesek, mert hiszen azok teljesen összeesnek a tisztult keresztény fölfogással, mely mellett pedig a lelkiismereti, polgári, politikai és gazdasági szabadság eddig egyedül valósulhatott meg. Miután csupán vezérgondolatoknak adott kifejezést, nem mondhatott olyat, ami a fejlődést bárhol és bármikor akadályozhatná. A részletektől lehetőleg tartózkodott, intézményeket alig hozott javaslatba, ennél fogva azon itt-ott a vita hevében elejtett szavai, melyek talán túlzás számba mehetnek, irányzatának nem módosítását, hanem legfeljebb jelentéktelen hibáit képezik. Minden lényegtelen mondatát tehát nem is kell elfogadni annak, aki alapfelfogásával egyetért, mert ez azok nélkül is tökéletesen megáll. Túlzásai pedig, mint Miss Martineau mondta, emberszeretetének és a társadalom iránti mérhetetlen rokonszenvének nem mindig meggondolt kitörései voltak. Nem is gyakorlati javaslatok, hanem a mély erkölcsi meggyőződés, mely azokat áthatja, teszi iratait oly becsesekké, hogy értékükről csak a jövő, mely tanai igaz voltának bizonyítékait fogja szolgáltatni, lesz képes az embereket meggyőzni. És életírójának abbéli nyilatkozatában, hogy Carlyle nagy alakja valóban csak száz év múlva fog kidomborodni, nagyon sok találó van.

Mint Spencer Herbert, ő is az evolúció útján reméli a társadalom megújítását; csak hogy, míg amaz az individualismus, Carlyle az altruismus győzelmét várja attól. Spencer a gyengéknek az állam által való támogatását is azért ellenzi, mert attól tart, hogy ez a haladás törvényével, mely

szerint az erőseknek kell fenmaradni, áll ellentétben.¹ Érdekes, hogy ennek az emberi társadalomra való alkalmazása ellen, melyet barbarismusnak jelentett ki, éppen a természettudományok oly kitűnő művelője tiltakozott, mint a minő Huxley volt.²

Spencer a társadalmat az élő organismussal ugyszólván azonosítván, mint a »Természettudományok és a nevelés« című könyvében ugyancsak Huxley mutatta ki, nagy ellentmondásba jön alaptételeivel, miután abból szükségkép oly politika következik, mely az államnak nagymérvű hatalmát állapítja meg az egyénnel szemben, pedig Spencernek kiindulási és végpontja éppen ez. Ettől az ellenmondástól minden védekezése daczára sem bir szabadulni. Carlyle ellenben csak következetes önmagához, midőn kiindulási pontjának minden consequentiáját elfogadva, a gazdasági életben is a szervezkedést sürgeti, és nagy ellentmondásnak jelenti ki az önösséget, vagyis a túlzott önzést, midőn a munkafelosztás mindjobban egymásra utalja az embereket, akiknek boldogulása ennél fogva mindinkább függ az egész társadalom gyarapodásától.

Carlyle a nemzetgazdaságtant dismal science-nek nevezte. Kora orthodox közgazdasági irányával szemben talán igaza is volt. De a nemzetgazdaságtan mai színvonalán még az angol tudomány képviselői ellen sem lehetne e részben alapos kifogása. Az ethikai elemeket ott szintén kellőleg méltányolják már a gazdasági élet szempontjából is, és lehetetlen volna például abban a gyönyörű bevezetésben, mely Marschall nemzetgazdasági nagy munkáját előzi meg, — aki pedig feladatául azt tűzte ki, hogy a tudományos kutatás mai eredményeit a classicus nemzetgazdaságtan alapján mutassa be, — a munkásosztály iránti társadalmi kötelességek hangsúlyozásánál használt meleg hangot elismeréssel nem üdvözölnie.

Egy új világgal találkozni ma e tudomány terén is, midőn ott már általánosan elismertetik, hogy az ethikai eredmények egyuttal a legnagyobb gazdasági eredmények is. Jól mondja Roscher, hogy az áralakulás az, ahol az emberi önzés a leg-

¹ Herbert Spencer : Social Statics (1856.)

² The Nineteenth Century. 1888. februári füzet.

felismerhetőbb módon és a legtisztább alakban jelentkezik. És ime az újabb nemzetgazdasági írók constataľják, hogy a gazdasági élet soliditásának haladásával az erkölcsi tényezőknek mindig nagyobb és nagyobb tere nyílik. A nagy vállalatoknál s a tisztességes üzletembereknel ma már nem ritkaság annak a példája sem, hogy könyveikkel bizonyítják be az üzletfelek előtt az általok követelt árak méltányos voltát. Tehát az erkölcsi mozzanatok semmiképen sincsenek ellentétben a gazdasági élet szerves fejlődésével, míg az erkölcsi törvény nevében a gazdasági szabadságot jobban nem korlátoľják, mint a mennyire ez a közgazdaság organicus természetével megegyeztethető. És éppen ebben mutatkozik a nagy különbség Carlyle felfogása s a tudományos socialismus követelményei között. Marx és követői merev mechanikus intézkedésekkel ölnének meg minden szabadságot az egyenlőség nevében, lehetetlenné tennék az erkölcsi rugók működését és beláthatatlan zűrzavaros fejleményekre nyitnának kilátást. Carlyle ellenben az altruisticus közvélemény megteremtése által oly szerves fejlődést akar megindítani, mely az egyént, aki ugy is csak korának és környezetének terméke, lassankint átalakítja, s szabadságát nem korlátoľja mechanikusan, hanem azt a társadalom fegyelmének veti alá, miután őt a társadalom annak tiszteletében nevelte volna fel.

Az altruisticus közvélemény alkotná meg a saját szükségleteinek megfelelő intézményeket is, a melyektől tehát sem az egyént a maga jogosult hatáskörében és szabadságában, sem a társadalmi békés együttélhetést az elnyomott ellentétek erőszakos kitörésétől félteni nem kellene.

Carlyle érdeme nem valami új mentő gondolat formulázásában, hanem abban áll, hogy egy kipróbált, négy ezer év tanulságai szerint egyedül helyes és célra vezető nagy vezéreszmét mutatott be: azt hogy a társaságban született ember nem magáé, és hogy boldog csak akkor lehet, ha a természet törvényei szerint, a tárgyi igazságnak hódolva, odaadással szolgálja azt a közösséget, melyhez tartozik, melytől ő mindent kapott, és a melynek ezért mindenével odaadással kell rendelkezésére állania. Burns-nek egy általa mennyei harmatcsepnek nevezett versszakára hivatkozva mondja, hogy az élet oly

becses, melynek nem lehet ára, mert a melyik ilyenl bir, az már becsstelen. Az életet tehát nem adhatjuk el semmiért sem, de oda adjuk egészben, vagy darabonként, egy magasabbrendű tartozás lerovásaként, testünket a földnek, melyből ugy is vétetett, szellemünket annak a társadalomnak, mely azt alakította, s midőn ezt tesszük, bennünket nem terület, néptömeg, vagy bármely más tárgy, hanem emberi természetünk jobbik fele, az altruismus lelkesít. A jogosult önérdek megóvása is igen gyakran altruistikus cselekvény. A családért, hazáért, vagy becsületért dolgozni, élni, halni, az idegenekkel szemben önzés, másrészt pedig önfeláldozás. Mind a kettő megfér a Carlyle rendszerében, csak jogosult, csak őszinte legyen. De amint az önérdek álnok hazugságon alapszik és egyoldalú, szerinte oly bűn, melyet, ha annak az emberi törvényhozás meg is kegyelmez, a természet örök jogrendje előbb-utóbb még a késő ivadékokban is meg fog torolni.

A Carlyle világnézete és társadalmi felfogása tehát semmi más, mint a megtisztult erkölcsi törvény, az örök igazság hirdetése, és megállapítása annak, hogy az ember világának a világegyetemmel elválhatlan kapcsolatlan és teljes összhangban kell maradni. Mindez a történelem tanuságaként áll Carlyle műveiben szemeink előtt, s azokban a jövőnek valószínű kilátásait és jövőndőbeli feladatainkat is világosan láthatjuk. Carlyle társadalom-politikai eszméi tehát, ha azok szorosan véve nem képeznek is tudományos rendszert, olyasmit adnak, melynél nagyobbbat és becsesebbet semmiféle tudomány sem nyújthat nekünk.

És hogy Carlyle tanításai mennyire az emberiség életéből vannak merítve, s szükségleteinek mennyire megfelelnek, arról bennünket a világhistórián kívül saját történetünk is meggyőzhet. Midőn önfeláldozó királyok és országnagyok állottak a nemzet élén, az mindig boldogult, de ha vezérlete méltatlan kezekbe került, vagy a nemzet az utilitarismus karjaiba vetette magát, azt kivétel nélkül csaknem végzetes szerencsétlenség követte. Sőt ez utóbbi esetben az odaadó vezetés egymagában nem is volt elég boldogítására. Amint például Hollós Mátyás király lehunyta szemeit, az ország rendei tehetetlen fejedelmet siettek választani, mivel romlottságukban azt hitték, hogy érde-

keiket alatta leginkább lesznek képesek biztosítani. Mohácsnál az önzés netovábbja sülyesztette közel kétszáz éves török szolgaságba az országot. Mig ellenben e század második negyedének vezérlő férfiai önzetlen hazafiságukkal azt oly magasra emelték, hogy sok tekintetben azon korszak szellemi és különösen erkölcsi hagyatékából táplálkozunk még ma is. Az utoljára említett korszak egyik nagy alakja, Deák Ferencz szerezte meg ujból a nemzet részére az örökre elveszettnek hitt államiságot, és az önzetlen hazafias jellem, az államférfiui bölcs mérséklet és előrelátás oly eszményét hagyta örökül reánk, amely nemcsak a saját korának képezte áldását, hanem emlékének üdvös hatása által folyton jóltevője és örök dicsősége marad nemzetének.

A valódi hazafiságban jelentkező hit ezen korszakának másik nagy alakja gróf Széchenyi István volt, aki attól a pillanattól fogva, melyben a közpályára lépett, mig csak szellemi erejével rendelkezett, mindig híven és oly sikeresen szolgált a nemzetét, hogy Magyarország társadalmának nem ujja-, hanem megszületését első sorban neki köszönhetjük.

Mindaz, amit Carlyle a nemzet hivatott vezéireiről, az igazi aristokratiáról mond, az tökéletesen illik reá. Sőt tovább megyek, mindazt, amit Carlyle világnézetéről és társadalmi felfogásáról ez értekezésben felhoztam, megtalálhatjuk gróf Széchenyi István oly időben napvilágot látott műveiben is, midőn Carlyle azokról még nem is írt. Az ember rendeltetéséről, a munka és tevékenység magasztos voltáról, az ember valódi boldogságának mibenlétéről, az igazság és a természeti törvények tiszteletéről, a látszat és hazugság metelyéről, a nemesség lényegéről s a kötelemekről általában — a Carlyle meggyőződésével minden tekintetben egyező szellemben nyilatkozott.

Ismert írmódorával valamennyi művében számtalan kitérést használt, melyekben általános érvényű nagy igazságokat mondott el, de annyi élet- és társadalmi bölcsesség egy munkájában sincs, mivel a többiekben sokkal inkább tárgyhoz tartotta magát, mint a Hitel-ben. Ennek minden fejezete telve van oly nyilatkozatokkal, melyek őt Carlyle Tamással igen közeli szellemi rokonnak tüntetik fel. Az igazat ő is

mindenek felé helyezte. A honleányokat felhívja, hogy neveljék gyermekeiket bátrakká, igazságszeretőkké, szóval férfiakká.¹ Tanítsák őket mindenek előtt igazságszeretetre s a csalfa, hazug szónak és tettnek gyűlöletére. Mert hány embert tett vagyonilag tönkre, hány szerencsétlennek könnyárjával és hány repedt sziv néma fájdalomával töltötte be a hazug szó és csalfa tett a világot.² A halottakról nem semmit vagy jót, hanem semmit vagy igazat kell mondani!³ A legnagyobb igazságból minden részre a legnagyobb haszon is foly, és csak a természet örökös érvényű rendszabásai szerint alkotott tárgy rejt magában a siker és állandóság biztosítékát.⁴ Az emberi nyomoruságok nagy része a bölcsesség törvényeinek figyelembe nem vételéből származik.⁵ Aki a természet útjáról sohasem tér le, csak az igazán bölcs.⁶ A bölcsesség pedig erő és szerencse. A valódi boldogság gróf Széchenyi István szerint szintén nem a vagyonosságban, nem a rang-, nem a hatalomban áll, hanem a kötelességét híven teljesítő romlatlanságban.⁷ A szerencsének szelíd rokona a megelégedés.⁸ Szerinte is csak a gyenge szereti önmagát, míg az erős egész nemzeteket hordoz szívében.⁹ A jólelkű ember bensőleg soha sem lehet nyugodt, míg önmagának csak azt mondhatja: »Neked hazád mindent adott, s te hazádnak soha semmit!«¹⁰ A legszentebb kötelesség teljesítésének érzése tölti be az élet minden helyzetében édes megelégedéssel a hív hazafit, legyen az herczeg, legyen az zsellér!¹¹ És az az ember igazán nem lehet boldog, aki a közjó iránt süket és vak.¹²

Say, Ricardo, Malthus és Sismondi véleményeként idézi, hogy a munka a nemzeti gazdaság alapja. Erre ő azt válaszolja: igenis, de a *jól elrendelt munka*. A világ évrázsaiból azt tanuljuk, hogy a jobb, engedékenyebb és szelídebb földesúr mindig a legvagyonosabb és legboldogabb is.¹³ Természetes vezetőnek ő is az erőt, a tanultat, az ügyest tartotta a gyengével, a tudatlannal, az ügyefogyottal szemben.¹⁴

A teremtmény minden szépet és nagyot csak munka és

¹ Hitel 73. l. — ² U. o. 75. l. — ³ U. o. 199. l. — ⁴ U. o. 253. l. —

⁵ U. o. 29. l. — ⁶ U. o. 78. l. — ⁷ U. o. 83. l. — ⁸ U. o. 106. l. —

⁹ U. o. 22. l. — ¹⁰ U. o. 233. l. — ¹¹ U. o. 135. l. — ¹² U. o. 63. l. —

¹³ U. o. 105., 245. l. — ¹⁴ U. o. 69. l.

fáradtság által enged elérnünk. A természetellenes rossz intézmények károsan hatnak emelkedésünkre, s minden ami bizonyos mértéken túl nő, hibás, tehát a világegyetemben mindennek kivétel nélkül reformáltatni vagy pedig vesznie kell.¹ Igazi javítást azonban nem lehet mindig a fennállónak pusztta módosításával eszközölni, mert a fennálló olyas lehet, ami tökéletes ellentétben áll azzal, amit elérni czélozunk. Ehhez képest ilyenkor a réginek gyökeres megsemmisítése és az újnak gyökeres felállítása szükséges.² Az emberben a teremtésre való vágy létezik, s e tekintetben az önhaszon és ösztön által vezetteti magát, de azért a szellemi élettel való kapcsolat sem tévesztendő szem elől soha, s nem a pusztta anyagon, hanem a szellem alapjain kell hogy nyugodjék a népelet: jelenünk és jövőnk.³ Tökéletes országlási rendszer nem létezik. A legjobb tehát az, mely a lehető legnagyobb résznek jólétét és boldogságát alapítja meg, a közjólét pedig főleg az általános osztó igazságban gyökeredzik.⁴ A kormányzat nagy erőmű, melynek igazgatásához szakismeret és képesség szükséges. És jaj annak az országnak, ahol képtelenek nyerik hatalmukba a kormányzás jogát.⁵ Az egyéni szabadság, jogegyenlőség és tulajdonbiztonság főfeltétele az egészséges államéletnek, melyben az egyik néposztály annál jobban érzi magát, minél inkább becsüli a többit. Az igazság mindenkre áldást halmoz, aki magát abból szűkkeblűen ki nem zárja.^{6 7}

Ezen rövid, igen töredékes idézetekkel csak némi jelzését kívántam szolgáltatni annak, hogy a legnagyobb magyar is teljesen megegyezett gondolkozásmódra nézve Carlyle-lal. És jellemők is sok rokon vonást mutat fel. Carlyle épp úgy,

¹ Világ 384., és Stadium 4., 272., 284., ll.

² Balatoni hajózás 11. lap.

³ Kelet népe 5., 6., ll.

⁴ Világ 61 és 178. ll. — Kelet népe 227. l. — Stadium 23., 144., 242. lapok.

⁵ Világ 166., és Kelet népe 173 és köv. ll.

⁶ Stadium 3 és következő ll.

⁷ Általában Széchenyi politikai és nemzetgazdasági felfogását alaposan tárgyalja *Kautz Gyula* a »Nemzetgazdasági eszmék fejlődésének története Magyarországon« című művének 274—299. lapjain.

mint Széchényi, őszinte, önmagához hű volt, és mindkettőnél tanításaik legtökéletesebb megvalósítását saját földi pályájuk képezte. Carlyle az emberi élet céljának a tettet jelentette ki, és úgy azt az odaadást, melylyel dolgozott, valamint a hatást is tekintve, melyet munkásságával előidézett, csupán írói minőségében is a tettek embere volt. Gróf Széchényi István pedig oly fényes eredményeket ért el a tettek mezején, melyre 1830-ban ellenfelét, gróf Dessewffy Józsefet is szólította a Világ című művében, mondván: »szóvita helyett tetti vitára hivlak fel«,¹ hogy mi mindnyájan és az utánunk még következő összes magyar nemzedékek bámulattal és hálával önként és szívesen adózunk emlékének az idők végtelenéig. Gróf Széchényi István odaadó szeretetét nemzete iránt jellemzik következő szívreható szavai: »És ugyan miért szégyeleném megvallani?« írja az Üdvlelde című művében,² »ha mások s nagy becsben levők, cím, tiszt, hatalom, kincs és effélék elnyerése után vágyakoznak, és ez mindennapisága miatt szemet nem szűr, miért kellene nekem azért pirulnom, hogy én viszont kirekesztőleg és egyedül vérem egy kis méltánylása után sóvárgok?«

Azt hiszem, az ő szellemi és erkölcsi nagysága előtt e helyen és ez alkalommal nem hódolhatok hozzá is méltóbban, mintha megállapítom azt a kétségbevonhatatlan tényt, hogy Carlyle Tamás ugyanazon eszmékkal regenerálta az angol társadalmat, amelyeket ő korábban vallott nála, és amelyekkel korábban is ébresztette fel a már csaknem halálos lethargiába süllyedt magyar nemzetet. És erős meggyőződése, hogy nemzetünknek nincs másképp jövője, mint úgy, ha az ő szellemétől áthatva, abban az irányban halad, illetve ahhoz tér újból vissza, melyet Goethe és Carlyle világnézetével teljes összhangban gróf Széchényi István jelölt ki számára.

¹ Világ 483. l.

² Üdvlelde 48. l.

közi viszony. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 60 kr. — VI. Szám. Emlékszed Szentkirályi Zsigmond lev. tag fölött. *Jakab Elek* lev. tagtól. 40 kr. — VII. Szám. A telek-könyvi intézmény befolyása a tulajdonjog szerzésére és érvényesítésére. *Zlinszky Imre* lev. tagtól. 40 kr. — VIII. Szám. Bertha Sándor emlékezete. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 20 kr. — IX. Szám. Magyarország városai és városjogai a multban és jelenben. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr.

Ötödik kötet. 1877.

I. Szám. A XV. századi tárnoki jog. Tanulmány a hazai jogtörténet köréből. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 30 kr. — II. Szám. Fényes Elek emlékezete. *Keleti Károly* r. tagtól. 20 kr. — III. Szám. A társadalom keletkezéséről. *Beöthy Leó* l. tagtól. 60 kr. — IV. Szám. A »Servitus fumi immitendi« hazai jogunk rendszerében. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 20 kr. — V. Szám. Magyarország népességének szaporodása és fogyása országrészek és nemzetiségek szerint. *Keleti Károly* r. tagtól. 20 kr. — VI. Szám. Két legujabb törvényhozási mű a polgári perjog köréből. (A német perrend és az osztrák perrendtartási javaslat.) *Zlinszky Imre* l. tagtól. 40 kr. — VII. Szám. Emlékszed alsóviszti Fogarasi János r. tag fölött. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 40 kr. — VIII. Szám. Öt év Magyarország bűnvádi statisztikájából. *Konek Sándor* r. tagtól. 40 kr. — IX. Szám. Magyar hölgyek leveleiről. *Deák Farkas* l. tagtól. 20 kr.

Hatodik kötet. 1880.

I. Szám. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népesedései mozgalmá. *Dr. Konek Sándor* r. tagtól. 30 kr. — II. Szám. Nagy férfiak szerepe a történelemben. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól. 20 kr. — III. Szám. Kazinczy Gábor irodalmi hatásáról. Irodalomtörténeti tanulmány. *Jakab Elek* l. tagtól. 30 kr. — IV. Szám. Emlékszed Urházy György felett. *Szilágyi Sándor* r. tagtól. 10 kr. — V. Szám. Palaczkzy Ferencz emlékezete. *Zsilinszky Mihály* lev. tagtól. 20 kr. — VI. Szám. A nemzetgazdaságtan és módszere s a társadalmi tudományok terén való kutatás nehézségei. *Dr. Weisz Bélától.* 10 kr. — VII. Szám. A magyar jogi műnyelv kérdésehez. Jogirodalmi és nyelvészeti tanulmány tekintettel jogi műnyelvünk jelenére, multjára, mivoltára és gyökeres javítására. *Irta Bakos Gábor.* 20 kr. — VIII. Szám. A fémvaluta kérdése a tudomány jelen állása szerint. Első rész. *Kautz Gyula* r. tagtól. 20 kr. — IX. Szám. A magyar és osztrák államháztartás 1868—1877-ig. *Irta Láng Lajos.* 30 kr. — X. Szám. Gróf Teleki Domonkos emlékezete. *Irta Deák Farkas.* 20 kr. — XI. Szám. Emlékezz Zlinszky Imre l. tagra. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 20 kr. — XII. Szám. A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban. Székfoglaló értekezés *Hajnik Imre* r. tagtól. 40 kr.

Hetedik kötet. 1882.

I. Szám. A nemzetközi jog elmélete Kant philosophiája szerint *Dr. Medveczky Frigyes*től. 20 kr. — II. Szám. A nemzetiségi viszonyok Magyarországnak az 1880. évi népszámlálás alapján. *Keleti Károly* r. tagtól. 40 kr. — III. Szám. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népmozgalmá 1877—1879. *Konek Sándor* r. tagtól. 70 kr. — IV. Szám. A magyar felsőház reformja. *Irta Tóth Lőrincz* r. tag. 60 kr. — V. Szám. B. Fötvös József »A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra« című munkájáról. *Trefort Ágoston* t. tagtól. 10 kr. — VI. Szám. A ministeri felelősség eredete az európai alkotmánytörténelemben. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 20 kr. — VII. Szám. A vasuti ügy s a posta- és távirtdai ügy közti összeköttetés Magyarországnak a közlekedési és névszerint a vasuti jog szempontjából. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 20 kr. — VIII. Szám. Sallustios államformái és a görögök politikai irodalma. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 20 kr. — IX. Szám. A Demokrácia eszméje és szervezete. *Dr. Kunecz Ignác* pozsonyi kir. akad. jogtanártól. 40 kr. — X. Szám. Szilágyi Márton tanítása az eljegyzésről 1690-ben. *Kovács Gyula* lev. tagtól. 40 kr.

Nyolczadik kötet. 1885.

I. Szám. Montesquieu elmélete. *Schvarcz Gyula* lev. tagtól. 30 kr. — II. Szám. Fegyházi tanulmányok. I. Illavai fegyház. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 50 kr. — III. Szám. A szerzői jogról szóló törvény. (XVI. t. cz.) *Apáthy István*

r. tagtól. 20 kr. — IV. Szám. További adalék a görögök politikai irodalmának kritikai történetéhez. *Schvarcz Gyula* 1. tagtól. 40 kr. — V. Szám. Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban. *Hajnik Imre* 1. tagtól. 20 kr. — VI. Szám. Melyik görög állam közelítette meg a képviseleti rendszer alapgon-
dolatát. *Schvarcz Gyula* lev. tagtól. 10 kr. — VII. Szám. A népoktatás hazánkban 1869—1884. *Láng Lajos* 1. tagtól. 40 kr. — VIII. Szám. Emlékezések a nem-
zetközi börtönügyi congressusra Rómában 1885. (nov. 16—24.) *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 50 kr. — IX. Szám. Gondolatszabadság és ódon tömeguralom. *Schvarcz Gyula* 1. tagtól. 50 kr. — X. Szám. A két utóbbi évtized államformatani irodalmának kritikai méltatásához. *Schvarcz Gyula* 1. tagtól. 50 kr.

Kilenczedik kötet. 1887.

I. Szám. Az európai monarchiák rendszeres törvényeiről, tekintettel ezek alkotmánytörténelmi előzményeire. *Schvarcz Gyula* 1. tagtól. 50 kr. — II. Szám. Az athenei állam és társadalom jelentősége az emberi haladásra nézve Kles-
tenestől Ephialtesig. (507—461—2-ig Kr. e.) *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 50 kr. — III. Szám. A közepoktatás hazánkban (1867—1886) *Láng Lajos* 1. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történelmében. Szék-
foglaló értekezés. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 50 kr. — V. Szám. Dante mint politikai író. *Domanovszky Endre* 1. tagtól. 10 kr. — VI. Szám. Fegyházi tanul-
mányok. A rabmunka. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 50 kr. — VII. Szám. A jog- és állambölcsészeti feladatai. Székfoglaló. *Dr. Pulszky Ágost* 1. tagtól. 20 kr. — VIII. Szám. Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában. *Concha Győző* 1. tagtól. Székfoglaló értekezés. 20 kr. — IX. Szám. Magyarország népmozgalma 1880—1885. *Láng Lajos* 1. tagtól. 30 kr. — X. Szám. Tudomány és társadalom. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 50 kr.

Tizedik kötet. 1888.

I. Szám. Adalékok a római alkotmány-politikához és államjoghoz. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 40 kr. — II. Szám. Adalékok a magyar állampolgári társa-
dalom egységes természetének elméletéhez. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 50 kr. — III. Szám. Demologiai tanulmányok. *Kőrösi József* 1. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. A visszaesés okairól s óvszereiről. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 50 kr. — V. Szám. A király tanácsosainak felelőssége Aragoniában és Magyarországon III. András óta. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Sextus Caecilius Africanus jogtudós. *Vécey Tamás* r. tagtól. 60 kr. — VII. Szám. Báró Wüllerstorff és a szabadkereskedés meghonosítása az osztrák-magyar monarchiában. *Matlekovits Sándor* 1. tagtól. 50 kr. — VIII. Szám. Az 1839/40-diki országgyűlés viszhangja az irodalomban. *Ballagi Géza* 1. tagtól. 90 kr. — IX. Szám. Taras, Syrakusa. Akragas és egyéb görög államok demokrátiája. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 50 kr. — X. Szám. A specificatio. *Hoffmann Pál* 1. tagtól. 40 kr.

Tizenegyedik kötet. 1890.

I. Szám. Justinianus »Omnem reipublicae« kezdetű rendelete a jogi oktatás tárgyában. *Vécey Tamás* r. tagtól. 60 kr. — II. Szám. A tudományos és irodalmi kitünőségek jogcíme a felsőházi tagságra. *Schvarcz Gyula* r. tag-
tól. 70 kr. — III. Szám. Az athenei alkotmánytörténelem korszakai azon csak imént fölfedezett görög munkában, melyet némelyek Aristotelesnek tulajdoni-
tanak. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 60 kr. — IV. Szám. A rövid tartamu szabadság-
vesztés-büntetések s a föltételes elítélés. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 40 kr. — V. Szám. További tanulmány a legújabbban fölfedezett *Ἀθηναίων πολιτεία* fölött. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 70 kr. — VI. Szám. A birtoki jogtan kétségei. *Hoff-
mann Pál* r. tagtól. Székfoglaló értekezés. 15 kr. — VII. Szám. Az adóeszmény. Tudományos és gyakorlati szempontból. *Hegedűs Sándor* r. tagtól. Székfoglaló
értekezés. 30 kr. — VIII. Szám. Magyar tengerjog. *Nagy Ferencz* 1. tagtól. Székfoglaló értekezés. 45 kr. — IX. Szám. Az otthon védelme a magyar bü-
ntető jogban. *Fayer László* 1. tagtól. Székfoglaló értekezés. 30 kr. — X. Szám. A jegybankok nemesércz-politikája. *Földes Béla* 1. tagtól. 40 kr. — XI. Szám. Korunk uralkodó eszméi. Székfoglaló értekezés. *Asbóth János* 1. tagtól. Ára 25 kr.